1916 № 49.—Դեկտեմբերի 4

ԱՌԱՋԻՆ ՏԱՐԻ

ՀԱՄԲԱՒԱԲԵՐ

ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ-ԳՐԱԿԱՆ ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ԿՈՎԿԱՍԻ ՀԱՅՈՑ ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

10 ԿՈՊԷԿ

ԼՈՅՍ Է ՏԵՍՆՈՒՄ ԿԻՐԱԿԻ ՕՐԵՐԸ

10 ԿՈՊԷԿ

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳԻՆԸ տարեկան 6 րուբլի, կէս տարուան 4 ր.: Բարեգործական Ընկերութեան անդամների, հայ դպրոցների, ուսուցիչների հասարակական հիմնարկութեանց համար՝ տարեկան 5 ր., կէս տարուան 3 ր.: Արտասահման՝ տարեկան 10 ր., կէս տարուան 6 ր.

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ՝ Թիֆլիս, Արասարդեան հրապար. № 7. Հեռախօս № 29.

Պոստի հասցէն.—Тифлисъ, „Амбаваберъ". Tiflise, Rédaction du journal „Hambavaber".

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ՝ տողին 10 կոպ.

Խմբագրութիւնը բաց է առաւօտեան ժամի 10—2 բացի կիրակի և տօն օրերից:

Տպագրելու ուղարկուած ձեռագրերը կարող են ենթարկուել փոփոխման և կրճատման:

Տպագրութեան համար անյարմար համարուած մեծ յօդուածները պահւում են վեց ամիս խմբագրատանը, իսկ փոքրերն անմիջապէս ոչնչացւում:

Տպագրութեան համար անյարմար թղթակցութեանց և յօդուածների մասին խմբագրութիւնս պարտաւոր չի համարում գրաւոր բացատրութիւններ տալ:

ԲԱՑՈՒԱԾ Է ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ 1917 Թ.

ՀԱՄԲԱՒԱԲԵՐ

ԳՐԱԿԱՆ-ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹԻ

ԿՈՎԿԱՍԻ ՀԱՅՈՑ ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ԾՐԱԳԻՐ. 1. Պաշտօնական տեղեկութիւններ, կառավարչական կարգադրութիւններ, Կովկասի Հայոց Բարեգործական Ընկերութեան կենտրոնական Խորհրդի ու ճիւղերի հաշիւները, որոշումները, արձանագրութիւնները և շրջաբերականները. 2. Հեռագիրներ, ներքին և արտաքին տեսութիւններ, հասարակական, կուլտուրական և գիտական բովանդակութեամբ յօդուածներ, գրական նորութիւններ և պատմական տեսութիւններ, վիպակներ, պատմուածքներ, ոտանաւորներ և քննադատութիւն 3. Քրոնիկոն, տեղեկութիւններ, կենսագրութիւն և մատենախօսութիւն. 4. Արուեստ, թատրոն, երաժշտութիւն և նկարներ. 5. Պոստարկղ և յայտարարութիւն.

Թերթը բաղկացած կլինի 16 մեծադիր երեսներից և լոյս կտեսնէ կիրակի օրերը:

Բաժանորդագինն է տարեկան 6 ռուբլի, կէս տարուան 4 ռուբլի, հայ դպրոցների, ուսուցիչների, հայ հասարակական հիմնարկութեանց համար՝ տարեկան 5 ռուբլի, կէս տարուան 3 ռուբլի: Արտասահման 10 ռուբլի, կէս տարուան 6 ռ.:

Բաժանորդագրութիւն ընդունւում է խմբագրատանը, Թիֆլիս, Արասարդեան հրապարակ, № 7 և Ընկերութեան գաւառական ճիւղերի վարչութիւններում:

Խմբագիր՝ Ս. Յարութիւնեանց

Հրատարակիչ՝ Կովկասի Հայոց Բարեգործ. Ընկերութիւն

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Համաձայն Կովկասեան ռազմաճակատի փախստական գործերի գլխաւոր լիազօր գեներալ Թամամշեանի յանձնարարութեան, Երեւանում կազմուած է Փախստ. Կոմիտէ իմ նախագահութեամբ, որի անդամները լինելու են ներկայացուցիչներ Եղբայրական Օգնութեան Յանձնաժողովի, Նպաստամատոյց և Բարեգործական Ընկերութիւնների։

Այդ Կոմիտէի տրամադրութեան տակ է դրուած պետական գանձարանից տրուած 275,000 ռուբ. փախստականութիւն տալու պատերազմից փասուած Թիւրքահայ հողատէրերին, առեւտրականներին և արհեստաւորներին։

Յայտնելով այս, առաջարկում եմ վերոգրեալ դասակարգներին պատկանող բոլոր Թիւրքահայ փախստականներին, որ մի ամսուայ ընթացքում ուղարկեն ինձ հետեւեալ հարցերի պատասխանը.—

1. Անուն, հայրանուն և ազգանուն.
2. Ծննդավայր (Նահանգ, գաւառ, քաղաք).
3. Տարիք.
4. Նիւթական կարողութիւն (դրամագլուխ, հողային կալուածքների արժէք).
5. Որտեղ են հաստատուել ներկայումս։

Գործի լիակատար պատկերը ունենալու համար անհրաժեշտ եմ համարում, որ բացի վերոգրեալ դասակարգներին պատկանողներից, փախստական գրողները, ուսուցիչները և պաշտօնեաները նոյնպէս պատասխանեն առաջարկած հարցերին և յայտնեն տեղեկութիւններ անցեալում իրենց վարած պաշտօնների և ռոճկի քանակի մասին։

Փոխ-Թեմակալ Երեւանի,

Նախագահ Փախստ. Կոմիտէի՝ Խորէն Եպիսկոպոս

ՆՈՐ ՏԱՐԵՇՐՋԱՆ

Անցեալ տարուայ դեկտեմբերի 20-ին լոյս տեսաւ «Համբաւաբերի» առաջին համարը։

Թերթի առաջին համարներում խմբագրութիւնս պարզեց ընթերցող հասարակութեան իր credo-ն (դաւանանքը) և այն նպատակները, որին կոչուած է ծառայելու «Համբաւաբերը»։

Լինել՝ առաջադիմական, անկախ եւ անկուսակցական օրգան—ահա «Համբաւաբերի» նշանաբանը, դաւանանքը։ Իսկ նպատակները բաժանուած էին երկու կարգի.

Առաջինը՝ որ «Համբաւաբերը», իբր Կովկասեան Հայոց Բարեգործական Ընկերութեան թերթ, պէտք է ձգտի ստեղծելու և պահպանելու կենդանի կապ թէ Ընկերութեան կենտրոնի և Կովկասում ցրուած իւր բազմաթիւ ճիւղերի և թէ Ընկերութեան ու հայ հասարակութեան միջև, ծանօթացնելով հասարակութեան Ընկերութեան գործունէութեան նպատակները, ծրագրերը, կարիքները և պահանջները. մի խօսքով թերթը պէտք է լինի Ընկերութեան բերանը, քանի որ Կ. Հ. Բ. Ընկերութիւնը, ընդարձակելով հետզհետէ իր գործունէութիւնը, մանաւանդ ներկայ պատերազմի շրջանում, և բազմացնելով իր ճիւղերի թիւը, արդէն դարձել է մի խոշոր ազգային հիմնարկութիւն։

Իսկ երկրորդ կարգի նպատակները՝ որ «Համբաւաբերը» գոհացնի իր ընթերցողների մտաւոր և բարոյական բազմակողմանի պահանջները, տալով նրանց մշակուած քաղաքական, հասարակական, գրական, գիտական և գեղարուեստական յօդուածներ, չը թողնելով անուշադիր և անարձագանգ և ոչ մի խոշոր երեւոյթ մեր կեանքի։

Թէ որ աստիճանի յաջողեց մեր թերթն արդարացնել իր ծրագիրը—այդ մնում է անաչառ ընթերցողների գնահատութեան, բայց որ խմբագրութիւնը անդադրում ձգտել է գործը այդ ուղղութեամբ վարելու և երբեք իրեն թոյլ չի տուել շեղուելու իր ընտրած ճանապարհից—այդ անժխտելի իրողութիւն է։

Թերթիս յաջող տարածուելը մեր հասարակութեան մէջ և այն համակրական արտայայտութիւնները, մանաւանդ գաւառներից, որ ստացուել են, խրախուսում են Կ. Հ. Բարեգործական Ընկերութեան և խմբագրութեանս շարունակել «Համբաւաբերի» հրատարակութիւնը, իբրև մի կարևոր և օգտաւէտ հասարակական, ժողովրդական օրգանի։

Մեր անցեալ տարուայ աշխատակիցների ցանկին աւելանում են առաջիկայ տարուանից նոր գրական ույժեր։

Ուստի, վստահ լինելով ընթերցող հասարակութեան համակրութեան, մեր աշխատակիցների չնչին մասնակցութեան և Ընկերութեան գաւառական ճիւղերի սրտագին աջակցութեան վրայ, խմբագրութիւնս յոյս ունի, որ «Համբաւաբերը», թեւակոխելով իր գոյութեան երկրորդ տարեշրջանը՝ աւելի մեծ թւով ընթերցողներ կունենայ և աւելի շատ կը տալածուի հասարակական լայն խաւերում։

Այս համոզմունքով և լի հաւատով մենք բաց ենք անում մեր թերթի 1917 թուի բաժանորդագրութիւնը։

Ս. Յ.

ԶԵՄՍՏՎԱՅԻՆ ՆԱԽԱԳԻԾԸ ԵՒ ՀԱՅԵՐԸ

Յայտնի է, որ հայերը Կովկասում աւելի նուազ կենտրոնացած բնակչութիւն են կազմում, քան միւս ազգութիւնները և վարչական անյաջող բաժանման շնորհիւ գրեթէ ամենուրեք բնակչութեան փոքրամասնութիւնն են կազմում։ Այդ պատճառով զեմստվոյում, որ ընտրողական սկզբունքի վրայ է հիմնուած, գրեթէ ոչ մի տեղ հայերը չեն կարող գերիշխող լինել, իսկ շատ տեղերում էլ բոլորովին ներկայացուցչութիւն չեն ունենալ։

Ինչպէս խուսափելու է այդ անհաճոյ հետեւանքից այն վե-

բանորոգման դէպքում, որին այնպէս փափագում է ամբողջ երկիրը և որի համար ամենուրեք միջնորդութիւններ են յարուցուել կառավարութեան առաջ։

Սկզբում մի քանի հայ գործիչներ կանգ էին առնում ազգային կուրիաների վրայ։ Բայց այդ միտքը յաջողութիւն չունեցաւ, որովհետև իւր նպատակին չէր հասնում։ Քանի որ հայերը ցրուած են երկրի զանազան կողմեր, նոյն իսկ եթէ ազգայնական կուրիաներ էլ գոյութիւն ունենան, հայերը դարձեալ փոքրամասնութիւն կը մնան։ Բացի այդ՝ ազգային կուրիաները աւելի ևս կը սաստկացնէին հայերի առանձնացումը, և այն հայը, որը կարող էր ընդհանուր ժողովում ուրիշ ազգութիւններից էլ ընտրուել, ոչ մի տեղ յաջողութիւն չէր կարող ունենալ ընտրուելու, բացի հայ կուրիայից, և գուցէ չանցնէր և այստեղ, որովհետև կարելի է, որ այդպիսի թեկնածուի համար ազատ տեղ չը լինէր։

Բայց ազգային կուրիաները ձեռնտու չեն գլխաւորապէս և այն պատճառով, որ եթէ կուրիաները գոյութիւն էլ ունենան, անկարելի կը լինէր առանց ռուս կուրիաների. իսկ սրանց, որպէս տիրող ազգութեան կուրիաների, չէր կարելի երկրորդական տեղ յատկացնել, որչափ փոքրաթիւ լինէր ռուս բնակչութիւնը որոշեալ շրջանում։ Այդպիսով և այդ դէպքում էլ հայերը ոչ մի տեղ ազդեցիկ դրութիւն ունենալ չէին կարող։ Ամեն տեղ էլ նրանք իրանց դէմ կունենային ոչ պակաս քան երկու այլ կուրիա—ռուս և տեղական, որ կազմուած չէր լինիլ հայերից։

Ահա ինչու գրեթէ բոլոր գեմստվոյին խորհրդակցութիւնները, որ տեղի են ունեցել երկրում նախորդ տարիները, բացասաբար են վերաբերուել ազգային կուրիաներ ստեղծելու մտքին։ Իսկ վերջին խորհրդակցութիւնը, որ տեղի ունեցաւ ներկայ տարուայ գարնանը Փոխարքայի պալատում, բոլորովին կարևոր չը համարեց այդ հարցը շօշափել։

Այդ հարցին չի վերաբերում և այն նախագիծը, որ կազմել է Կովկասի վարչութիւնը, և որ ներկայումս քննւում է Փոխարքայի խորհրդում նահանգապետների մասնակցութեամբ։ Այդ նախագիծը մտցնում է ոչ թէ ազգային, այլ դասակարգային կուրիաներ։ Ճիշտ է նախագիծը ազնուականների կուրիաներ չի ստեղծում, որովհետև երկրի շատ մասերում ազնուականները կառավարութեան կողմից իբրև ազնուական չեն ճանաչուած, և բացի այդ տեղական ազնուականութիւնը մեծ մասամբ սակաւահող է և բնակչութեան միացեալ խաւերից շատ քիչ է զանազանւում։ Սակայն նախագիծը նախատեսնում է գրեթէ ամենուրեք հողատէրերի կուրիաներ, որոնց շարքերը մտնելը շատ դժուարացած է միւս դասակարգերի՝ գիւղացիների և առևտրականների համար։ Գիւղացիները և առևտրականները քաղաքի սեփականատէրերի հետ միասին կազմում են երկու առանձին կուրիա և նրանք միասին ըստ քանակի իրաւասուների գրեթէ ամեն տեղ գաւառական ժողովներում փոքրամասնութիւն են կազմում, իսկ նահանգական և շրջանային ժողովներում ոչ մի տեղ մեծամասնութիւն չեն ունենում՝ բացի Կարսի, Բաթումի և Դաղստանի շրջաններից, ուր քաղաքներից և գիւղական հասարակութիւններից դուրս գրեթէ մասնաւոր սեփականատէրեր բոլորովին չկան։

Հայերը չունենալով բաւական թուով հողատէրեր և մտնելով կամ գիւղական կամ քաղաքային հասարակութեանց կազմի մէջ, այդպիսով ամեն տեղ փոքրամասնութիւն են կազմում, նոյնիսկ Երևանի նահանգում, ուր բնակչութեան կիսից աւելին հայեր են։ Իսկ Գանձակի նահանգում, ուր հայերը բնակչութեան մի երրորդ մասն են կազմում, նոյն իսկ փոքրամասնութիւն էլ չեն ունենալու։ Այդպիսի եզրակացութեան ես գալիս, երբ նախագծում լաւ դիտում ես իրաւասուների ցանկը ըստ դասակարգերի և ըստ Անդրկովկասի գաւառների ու նահանգների։

Փոխարքայի խորհրդում նախագծի քննութեան համար տեղական բնակչութեան կողմից հրաւիրուած են երկու ներկայացուցիչ—Թիֆլիսի նահանգի ազնուականութեան պարագլուխը, որի բացակայութեան պատճառով ներկայ գտնուեց գաւառականի պարագլուխ Իշ. Դ. Է. Ջելոկաեը և Թիֆլիսի քաղաքագլուխ Ա. Յ. Խատիսեանը։

Դրանցից առաջինը ի միջի այլոց ուշադրութիւն դարձրեց բարձր ցենզի վրայ, ըստ որի որոշուած է նախագծով ընտրողների համար 5—15 ռ. հողային հարկ։ Մանաւանդ ծանր է 15 ռուբլանոց ցենզը, որ մտադրութիւն կայ սահմանել շատ տեղերում, որով մի քանի դէպքերում պէտք է ունենալ ոչ պակաս քան 150 դեսեատին հող։

Թիֆլիսի քաղաքագլուխը նոյնպէս հարկաւոր էր գտնում պակասացնել ցենզը, և այն էլ պակասացնել բաւականաչափ, այսինքն մինչև 1 ռուբլի։

Ընդ սմին քաղաքագլուխը խորհրդի ուշադրութիւնը հրաւիրեց վերև յիշած հանգամանքի վրայ, այն է՝ որ հայերը ըստ նախագծի չեն ստանալ ոչ մեծամասնութիւն, ոչ էլ նոյն իսկ փոքրամասնութիւն այն տեղերում, ուր նրանք բնակչութեան բաւական մեծ % են կազմում։

Խորհուրդը խոստացաւ ի նկատի առնել տեղական բնակիչների ներկայացուցիչների յայտարարութիւնները և համապատասխան ուղղումներ մտցնել նախագծի մէջ։ Բայց առայժմ յայտնի չէ, թէ որ չափով և ինչ ձևով կը մտցնեն խոստացուած ուղղումները։ Փոխարքայի խորհրդի ընդունած այս կամ այն ուղղումների վճռից էլ կախուած կը լինի Կովկասում զեմստվային վերանորոգման նշանակութիւնը։

Եթէ այդ ուղղումները լրջօրէն ի նկատի չեն առնուիլ, այն ժամանակ խոշոր հողատէրերը երկրի մեծ մասում ահագին իշխանութիւն կստանան տեղական բոլոր բնակչութեան՝ և մանաւանդ հայերի վրայ։ Մենք կը վերադառնանք այն ժամանակներին, երբ մեզնում գոյութիւն ունէին խանութիւններ և ճորտատիրութիւն։ Ի հարկ է այդ բանին չէր, որին տեղական բնակչութիւնը յամառութեամբ ձգտում էր երկար տարիների ընթացքում, միջնորդելով զեմստվային հիմնարկութիւններ մտցնելու մեզնում։ Իսկապէս մտադրութիւն կայ ուղղումներ մտցնելու գիւղական տարրը ուժեղացնելու մտքով, միայն Երևանի նահանգում։ Բայց ուղղումներ անհրաժեշտ են և միւս տեղերում։ Այսպէս, օրինակ, Թիֆլիսի նահանգի Ախալքալաքի գաւառում հայերը ամբողջ ազգաբնակութեան 74% են կազմում, բայց զեմստվային ժողովում փոքրամասնութիւն կը կազմեն, որովհետև հողատէրերին յատկացուած է 20 տեղ, իսկ քաղաքացիներին և գիւղացիներին միասին առած՝ 14 տեղ։ Աւելի ևս պակաս յաջողութիւն ունեն հայերը Բորչալուի գաւառում, թէև այստեղ տեղական բնակչութեան մէջ նրանք համեմատաբար մեծամասնութիւն են կազմում։ Գանձակի նահանգում ոչ միայն նահանգական զեմստվային ժողովում գուցէ ոչ մի հայ իրաւասու չի լինիլ, այլ և գաւառական ժողովներում, նոյն իսկ եթէ այս կամ այն տեղում հայերը բազմաթիւ լինեն. վերջիններից մի քանի մարդ կարող են ընտրուել, մինչդեռ թուրքերից մի քանի հարիւր։ Այն ինչ, ինչպէս վերև յիշատակել ենք, ամբողջ նահանգի բնակիչների մի երրորդ մասը հայեր են։ Ճշմարիտ է Կարսի շրջանում հողատիրական կուրիա չի լինիլ և զեմստվային ժողովում գիւղացիները շատ տեղեր կունենան, բայց պէտք է ի նկատի առնել, որ այդ շրջանում բացի գիւղացի հայերից կան ուրիշ շատ ցեղեր—յոյն, ռուս, քուրդ, ղարափափախ և ուրիշներ, որոնք անշուշտ կ՚ընտրեն հենց իրենց ցեղակիցներին։ Աւելի ևս քիչ հայեր կան Բագուի և Քութայիսի նահանգներում, Դաղստանի և Բաթումի երկրաշրջաններում, Սուխումի գաւառաշրջանում և Սև-ծովեան նահանգում։ Բայց վերջնական որոշ եզրակացութիւններ անել չի կարելի, մինչև Փոխարքայի խորհուրդը չը վերջացնի քննութիւնը այն նախագծի, որ կազմել են խորհրդի մի քանի անդամներ։

Իշխ. Գ. Թումանեան

Համաշխարհային պատերազմը

Ռուսաց Արեւմտեան ճակատ.—Ռուսաց արեւմտեան ճակատում, հիւսիսում և անտառապատ Կարպատներում հակառակորդի յարձակումները յետ են մղուել ռուսների կողմից։ Սուլտայի գետահովտում (Ռումանիա) հակառակորդի գրոհները կրկին յետ են վանուել

Կովկասեան ճակատ.—Կովկասեան ճակատում այս շաբաթ աչքի ընկնող դէպքեր չըպատահեցին։ Առաջապահ խըմբերի հետախուզութիւններ են տեղի ունենում միայն։

Ռումանական ճակատ.—Կարևոր դէպք, որ պատահեց այս ճակատում, այդ Բուխարեստի գրաւումն էր թշնամու մեծաքանակ զօրքերի կողմից։ Օլթուզ գետահովտում հակառակորդի յարձակումները յետ են մղուել։ Վալախիայում, Բուխարեստը թշնամու ձեռքն ընկնելուց յետոյ, ռուման և ռուս զօրքերը շարունակեցին նահանջել։ Դոբրուջայում հանգստութիւն է տիրում։

Բալկանեան ճակատ.—Թշնամին ամրակոծում է Մոնաստիրի շուրջ գտնուող դիրքերը։ Սերբիացոց դիրքերի վրայ գործուած յարձակումը թշնամուն հնարաւորութիւն տուեց գրաւել Սոկոլի մօտ դաշնակիցների ձեռքում գտնուող լեռնագագաթի մի մասը միայն։ Սէրէսից հարաւ անգլիացիները գրաւեցին թիւրքերի դիրքերը։ Մոնաստիրից հիւսիս, մանաւանդ «1050» բարձունքի շուրջը կատաղի կռիւներ են։ Վլակրար գիւղի մօտ ֆրանսացիներն առաջացել են 800 մետր և Վարդարի ափին գրաւել են բուլգարացոց 5 դիրքեր։

—

Յունաստանում դաշնակիցները նոր զեկուցագրով պահանջել են, որ վերականգնուի իրենց հսկողութիւնը յունական պոստի, հեռագրի և երկաթուղիների վրայ։

—

Լլոյդ Ջորջի դահլիճում մասնակցում են 12 ազատական, 16 ունիոնական, 3 բանուորական նախարար.

Պետական կեանք

ՊԵՏԱԿԱՆ ԴՈՒՄԱ ԵՒ ՊԵՏԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Պետական Դուման անցեալ շաբաթը մի բան անկասկած վերջնականապէս պարզեց, որ այժմ խօսքը ոչ թէ կառավարութեան վստահութեան մասին է դէպի ժողովուրդը, այլ ընդհակառակը—ժողովրդի վստահութեան մասին դէպի կառավարութիւնը։ Եւ, որ նշանակալիցն է, այս բանը առաջին անգամ զգաց և արտայայտեց նաև Պետական Խորհուրդը՝ Վերջինիս ազդեցիկ անդամները շեշտեցին, որ Պետական Դումայում դատապարտուած կառավարական կարգը—սիստեմը դատապարտում են և իրենք։ Իսկ նրանցից մէկը նոյն իսկ քաջութիւն ունեցաւ ահազանգը տալու—«Հայրենիքը վտանգի մէջ է» և ներքուստ։

Սակայն այս ամենը լոկ թեթև քննադատութեան վաղանցիկ խօսքի արժէք ունեցաւ։ Կառավարութեան դեկլարացիայի—գործունէութեան ծրագրի յայտարարութեան քննադատութեամբ մի անգամ ևս կրկնուեց «Ոսկէ ձկնիկի» միշտ նոր պատմութիւնը. մեծամեծ պահանջներից ու խոստումներից յետոյ ռուս հասարակութիւնը կանգնած է նորէն նոյն «կոտրած տաշտի» առաջ։

Պուրիշկևիչից յետոյ Միլիւկովը ասաց առաջադիմական բլոկի անունից. «Կառավարութիւնը համաձայն է աշխատել Դումայի հետ, բայց այդ աշխատանքը սահմանափակել է միայն օրէնսդրական գործունէութեամբ, իսկ բլոկի ծրագիրը պահանջում է համաձայնեցնել կառավարութեան և Դումայի գործունէութիւնը նաև վարչութեան հարցում։ Կառավարութեան յայտարարութեան մէջ ոչ մի ծրագիր չկայ... Մամուլի նկատմամբ Տրեպովի խոստումները հեգնանքի պէս են հնչում... Տրեպովը կոչ արեց աջակցել հասարակական կազմակերպութիւններին։ Իսկ իրօք միջոցներ են ձեռք առնում այդ կազմակերպութիւնների դէմ։ Տրեպովը կարող է խոստանալ, որ այդ կփոխուի... Կառավարութիւնը օրէնսդրական հարցում մասնակի զիջումներ է անում, բայց այդ զիջումները հակասում են նրա հիմնական սկզբունքներին։ Այդ հակասութիւնը արտայայտւում է նրա առաջարկած օրէնսդրական ծրագրի քաոսային բնութեամբ։ Կառավարութեան զիջումները բնականաբար անկեղծ չեն և անյուսալի են։ Այդպիսի կառավարութեան հետ մենք աշխատել չենք կարող, որովհետև վստահ չենք, որ նրա հետ երկիրը կըհասցնենք յաղթանակի։ ...Այս կերպով ներկայ կառավարութիւնը չէ կարող վճռել և ոչ մի հարց, որ առաջադրուած է մեծ պատերազմով։ Միակ ելքն է—ստանալ մի կառավարութիւն, որ վայելէր երկրի վստահութիւնը»։

Միլիւկովից յետոյ խօսում է նորից Տրեպովը և ի միջի այլոց ասում. «Մինիստրական յայտարարութիւնը հետևանք չէ որև է զիջումների, այլ կառավարութեան հաստատ համոզումների անկեղծ արտայայտութիւնն է»։ Այսու միանգամայն սառն ջուր է մաղւում Դումայի մեծամասնութեան վրայ։ Եւ գուցէ այսու աւելի խրախուսուած Մարկով II Դումայի նախագահի հասցէին այն էլ ռուսական «Պարլամենտում» չլսուած՝ հայհոյանքներ է թոյլ տալիս և ահագին աղմուկ առաջ բերում։ Նախագահ Ռոձեանկոն հրաժարւում է նախագահութիւնից։ Նրան փոխարինում է օգնականը՝ Կոմս Բոբրինսկին։

Լեհական կոլոյի ներկայացուցիչը յայտնում է, որ լեհ ժողովուրդի դիմադրական ուժերը թուլանում են կառավարութեան յայտարարութեան անորոշ բովանդակութեամբ. մինչդեռ լեհ ժողովուրդը յոյս ունի, որ «վերածնուած Լեհաստանը իսկապէս կըլինի Եւրոպայի ապագայ հաւասարակշռութեան հիմքերից մէկը»։

Ապա Ռժեւսկին կարդում է մի բանաձև առաջադիմականների կողմից, որով յայտնում է, թէ այս կառավարութիւնը անկարող է տանել մեզ դէպի յաղթութիւն, որովհետև «ի վիճակի չէ կռուելու գաղտնի անպատասխանատու ազդեցութիւնների դէմ, ուստի և անվստահութիւն է յայտնում այդ կառավարութեան»։

Նոյնը, աւելի որոշ պահանջում է Շիդլովսկին. «1) Մութ, անպատասխանատու անձերի ազդեցութիւնը պէտք է չէզոքացուի. 2) Պէտք է Դումայի վստահութիւնը վայելող միութեան դահլիճ կազմել»։

Մեծամասնութեամբ ընդունւում է Շիդլովսկու բանաձևը։ Նոյեմբերի 24-ի նիստում քննւում է պարենաւորման հարցը։ Բոլոր ճառախօսներն էլ գտնում են, որ պարենաւորումը Ռուսաստանի ամենաէական ու կարևոր հարցերից է, որից և կախուած է պատերազմի բախտը։ Թանգութիւնը մթերքների պակասութեան արդիւնք չէ. Շինգարևը յիշեցնում է թշնամու դառն հեգնանքը՝ թէ—«յայտնի՞ է ձեզ մի երկիր, ուր ամեն ինչ կայ և ոչինչ չկայ»։ Պատճառը էլի կառավարութեան ապիկարութիւնն է. «Պարենաւորման հարցը, ասում է Շելգունովը, կարող է իրագործուել միայն միացեալ իշխանութեամբ, որ յենուելու է երկրի վստահութեան վրայ և պատասխանատու է լինելու Դումայի առաջ»։ «Երկիրը պատրաստ է զոհողութիւններ անելու, բայց ուզում է գիտենալ՝ թէ ինչի՞ համար։ Ռուսաստանը դեռ կարող է փրկուել և կենսամթերքների հարցը կարող է կանոնաւորուել», եթէ Դումայի հետ աշխատող և վստահելի կառավարութիւն լինի. «ժողովուրդը կը գնայ միայն այն կառավարութեան յետևից, որ վայելում է ժողովրդի վստահութիւնը» (Ռոդիչև)։

Նախարարութեան յայտարարութեան վերաբերեալ Պետական Խորհրդում ձայների մեծամասնութեամբ անցնում է կենտրոնի հետեւեալ բանաձևը. «Գտնելով, որ Ռուսաստանի ներկայ

պատմական ժամին հայրենիքը հրամայաբար պահանջում է—լարել ժողովրդական ամբողջ ուժը թշնամու վրայ վերջնական յաղթութիւն տանելու համար և կառավարութեան ու օրէնսդրական հաստատութիւնների համերաշխ գործակցութիւնը, և որ աշխատանքի այդպիսի համաձայնութիւնը ապահովելու համար անհրաժեշտ են. առաջին՝ պետական գործերի վրայ ազդեցութիւնից բոլորովին հեռացնել ծածուկ ու անպատասխանատու անձերին, և երկրորդ՝ կազմել աշխատանքի ընդունակ մի կառավարութիւն, որ իրապէս համերաշխ լինի, միացած որոշ ծրագրով, յենուած երկրի վստահութեան ու համակրութեան վրայ, և այսու իսկ օրէնսդրական հիմնարկութիւնների հետ գործակցութեան ընդունակ, Խորհուրդն անցնում է հերթական խնդիրներին»։

Ներքին տեսութիւն

ԿՈՉ

ՆՈՐԻՆ ԿԱՅՍԵՐԱԿԱՆ ՄԵԾՈՒԹԵԱՆ ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ հովանաւորութեան տակ գտնուած պատերազմում վիրաւորուած զինուորներին և նրանց ընտանիքներին ամենուրեք օգնութիւն հասնող Ընկերութեան։

«Ինչպէս օգնութեան հրաւիրող զանգահարութիւն հնչում են մեր օրերում այս կարճ խօսքերը.—«ամենուրեք օգնութիւն պատերազմում վիրաւորուած զինուորներին և նրանց ընտանիքներին»։

Քանի հարիւր հազար մարդ է այս պատերազմը հաշմանդամ դարձրել և դեռ էլի կը դարձնի, և նրանց հետ միասին վիշտ ու կարիք պիտի զգան նրանց ընտանիքները, որոնք առաջ նրանց աշխատանքով կերակրւում էին։

Պէտք է միթէ պատերազմում հաշմանդամ դարձած զինուորի կարիքի մասին շատ բառեր շռայլել։ Թող ամեն մի անհատ միայն պատկերացնի իրեն ընդհանուր-ռուսական այս կսկիծը։ Եւ ակամայ ձեռքը ինքնիրեն կը պարզուի իւրովանն տուրքի հետ։

Այդ տանջուածների ետեւում, նրանց փոխարէն ձեռքը ձեզ պարզելով կանգնած է Ինքը Քրիստոս՝ վիրաւոր և փշեայ պսակը գլխին։

Յանուն Նրա և Հայրենիքի նախանձաւոր հանդիսացէք, ուղղափառներ։

ԿՈՎԿԱՍԻ ՆԱԽՈՐԴ ՓՈԽԱՐՔԱՅ ԿՈՄՍ ՎԱՐԱՆՑՈՎ-ԴԱՇԿՈՎԻ ՅՈՒՇԱԳՐԻՑ*)

Ռուսական գաղթաւորումը (колонизація)

Անդրկովկասը ռուս գաղթականներով բնակեցնելու և անապատները ոռոգելու ընթացքի մասին պէտք է ասել, որ ներկայումս Մուղանի անապատում 70 հազար դեսեատին ոռոգուող տարածութեան վրայ կայ 29 շէն՝ 20 հազար ռուս գաղթական բնակչով։ Անապատի ապագայ ոռոգումը ապահովուած է այնտեղ կատարուող աշխատանքի շնորհիւ, որի համար յատկացուած է $4^{1}/_{2}$ միլիոն ռուբլի. այդ հանգամանքը ինձ հնարաւորութիւն կը տայ երկու-երեք տարուց յետոյ այնտեղ բնակեցնել 100 հազար ռուս։ Միլի անապատը ոռոգելու տեխնիկական նախագիծը արդէն մշակուած է (160 հազար դեսեատին). Նախագծուած է նոյնպէս և Շիրուանի անապատի ոռոգումը, ուր մօտ 33 հազար դեսեատին տարածութիւն առաջիկայ տարին ջրովի կը դարձուի, չհաշուելով ոռոգման ընդհանուր մակարդակը հաստատելուն։ Ներկայումս Անդրկովկասի անապատները ոռոգելու և այդ տեղերը ռուս տարրով բնակեցնելու գործը, դրա հետ միասին և բամբակագործութիւնը—պէտք է ապահովուած համարել։ Այլեւս կարիք չկայ ապացուցանելու այդ գործի պետական նշանակութիւնը, որը ստիպուած էի անել իմ նշանակուելու սկզբի տարիները իմ նախորդի անյաջող փորձերի հետեւանքով, որի երախտիքը սակայն շատ մեծ է, որպէս «նախաձեռնութիւն» երկրի համար արժէքաւոր նոր գործին։ Դժբախտաբար վատ կազմակերպած գաղթականական գործերի և գաղթավայրեր ընտրելու այդ անյաջող փորձերի հետեւանքով, որ արտագաղթ առաջ բերեց, մեղադրանք բարդեցին ինձ վրայ, որ իբր թէ ես չեմ համակրում ռուս գաղթականական գործը, և վարկաբեկելով գործը, արգելք եղան ինձ բաւականաչափ վարկ ստանալու։ Ներկայումս գործի այդ մութ կողմերը արդէն անցել են, իսկ գաղթականական իմ ծրագիրը կատարեալ պաշտպանութիւն է գտնում կենտրոնական Կառավարութեան կողմից և օրէնսդրական հիմնարկութիւններում։ Գործը այժմ լաւ հիմքերի վրայ է դրուած և արագ առաջ կը գնայ յօգուտ Կովկասի և Ռուսաստանի։ Միայն թէ չպէտք է գործը փչացնել յաջողութիւնից գրաւուելով, եւ նկատի ունելով Ռուսաստանի ներքին նահանգներից բնակիչներին գաղթեցնել՝ վերակել բնակեցնել ռուս տարրով այնպիսի վայրեր, որոնք արդէն խիտ բնակեցուած են Կովկասի կենտրոնական մասերի տեղական բնակչութեամբ, ուր եղած ազատ հողերի չնչին մասը անհրաժեշտ է հենց այդ բնակիչների համար։ Պէտք է մի անգամ ընդմիշտ իմանալ, որ Կովկասում ռուս գաղթականութեան համար կարելի է և պէտք է օգտագործել միայն այժմեան ամայի անապատները, որոնք ապագայում պէտք է ոռոգուին, և մասամբ Սև-ծովեան ծովեզրը։ Պէտք է իմանալ, որ Պետութեան կենտրոնական նահանգների խիտ բնակչութեան հոսանքը բերելու համար՝ տեղական գաղթականական հիմնադրամը (ֆոնդ) միանգամայն շատ չնչին է։ Մի խօսքով խնդիրը այն է, որ երկիրը հաստատուն գաղթավայր դարձուի, եւ ոչ թէ այնտեղ ցրուած ժողովրդի անհող խմբեր, որոնք կողմնակի աւելորդ հողեր են փնտռում. որպիսի հիմքերի վրայ դրուած է առայժմ գաղթականական գործը Սիբիրում։

Ժողովրդական կրթութիւնը

Անկարելի է երկրի արդիւնաբերութիւնը բարձրացնել առանց բնակչութեան մտաւոր հորիզոնը լայնացնելու. ուստի Կովկասը կուլտուրապէս բարձրացնելու հոգացողութեան գործում նշանաւոր տեղ պէտք է յատկացնել ժողովրդական կրթութեանը։ Կովկաս ծայրագաւառում ռուս դպրոցի քաղաքական նշանակութեան մասին՝ որպէս ռուս պետականութեան ուղեցոյցի, ես արդէն վերևում ասել եմ մահմեդականների կրթութեան առիթով, և ինձ թւում է, որ այնքան անժխտելի է դրա նշանակութիւնը, որ կարիք չկայ այդ ապացուցանելու։ Ըստ պարզաբանուած նկատառումների ութը տարի երկիրը կառավարելու ընթացքում առանձնապէս ջանք եմ թափել ժողովրդական կրթութիւնը տարածելու։

Փոխարքայութեան գոյութեան ընթացքում տարրական դպրոցները աւելացել են աւելի քան $30^{0}/_{0}$-ով (3,037 դպրոց), որոնց մէջ սովորողներինը՝ գրեթէ $50^{0}/_{0}$-ով (302,664 հոգի). հանրակրթական ստորին դպրոցների թիւը 67-ից հասել է 107-ի, ուր սովորում են 20,000 աշակերտ. միջնակարգ դպրոցների թիւը 202-ից հասել է 263-ի, իսկ նրանցում սովորողների թիւը 25 հազարից բարձրացել է աւելի քան 42 հազար հոգու. ուսուցիչներ պատրաստելու մասնագիտական դպրոցների թիւը 14-ից 24-ի է հասել, ուր նախապատրաստական կրթութիւն են ստանում 1,100 երկու սեռի անձինք։ Ճարտարարուեստի (промышленность) դպրոցների թիւը քիչ է աւելացել. այդպիսի դպրոցներ երկրում կայ ընդամենը 29՝ երեք հազար սովորողներով. սակայն ճարտարա-

*) Տես «Համբաւաբեր» № 47։

ռուսաց կրթութեանը ես ամենալուրջ ուշադրութիւն եմ դարձնում՝ օրինական (Նորմալ) դպրոցներին կից բանալով արհեստագիտական և գիւղատնտեսական-արհեստագիտական բաժանմունքներ. առայժմ այդ տեսակ բաժանմունքներ բացուած են միայն 56, քանի որ միջոցների պակասութեան պատճառով դրանց բացումը յապաղում է, որովհետև ընդհանրապէս բովանդակ Պետութեան համար այդ մասին յատկացրած գումարը սակաւ է։ Վերջապէս առևտրական դպրոցների թիւը ութը տարուան ընթացքում 7-ից աճել է մինչև 30, իսկ սովորողների թիւը 1,600-ից մինչև 4,200։ Ես հաստատ համոզուած եմ, որ եթէ ռուս դպրոցում առաջին տարին աշակերտների մայրենի լեզուով լինի դասաւանդումը և ծրագրի մէջ մուծուի արհեստներ և գիւղատնտեսական գիտելիքներ և ծանօթութիւններ՝ ռուս կուլտուրան Կովկասում մտցնելու յաջողութեան ամենալաւ առհաւատչեան կը լինի։ **Այդ կողմից հետաքրքրական է հետեւեալ երեւոյթը, որ նկատւում է հայ գիւղերում. հենց որ բացւում են ռուսական՝ այսպէս կոչուած Մինիստրական տիպի դպրոցներ,—տեղական հայ եկեղեցական գրագիտական դպրոցը փակւում է, որովհետեւ չեն ցանկանում այնտեղ սովորել։ Այդ երեւոյթը ես համարում եմ մի կողմից տեղական դպրոցների ազգայնական միտումների դէմ կռուելու ամենաուղիղ միջոցը, իսկ միւս կողմից՝ որ այդ միտումները բոլորովին բացակայում են ժողովրդական խաւերում։**

Ի նկատի առնելով այն յաջողութիւնը, որ ունի ռուս դըպրոցը, և նրա նշանակութիւնը երկրի համար՝ իբրև ռուս կուլտուրայի ուղեցոյց, երկիրը կառավարելու ամբողջ ժամանակամիջոցում ես թախանձանօք միջնորդել եմ, որ Կովկասում բարձրագոյն դպրոց բացուի. այժմ այդ հարցը կարելի է վճռուած համարել, այն է՝ հիմնել Թիֆլիսում Բազմարուեստեան ճեմարան հետեւեալ մասնաճիւղերով—գիւղատնտեսական, մեքենագիտական, քիմիական և տնտեսագիտական։ Ներկայումս ճեմարանի կառուցումը համարեա ապահովուած է նուիրաբերած գումարներով. մշակուած են հիմունքները, կազմը և շինութեան տեխնիկական մակարդակը։ Ես մտադիր եմ մօտիկ ժամանակում Նախարարների Խորհրդի վաւերացմանը ներկայացնել յիշեալ դպրոցի հիմնադրութեան մասին համապատասխան օրինագիծ։

Ռուս դպրոցի նկատելի յառաջադիմութեան առիթով չեմ կարող չը գրել, որ 1907 թուին ես առիթ եմ ունեցել ասելու, թէ երբ Փոխարքայութիւնը վերացուեց և լուսաւորութեան գործը կառավարում էին Պետերբուրգից, **պահանջ էր դրուել, որ այդ դպրոցներում դասաւանդութիւնը լինի բացառապէս ռուսերէն՝ երեխայի դպրոց մտնելու հենց առաջին օրից։** Ազգաբնակչութեան դըժգոհութիւնը դէպի դպրոցները արտայայտուեց նրանով, որ սովորողների թիւը պակասեց, մի քանի հին դպրոցներ փակուեցին և նորերի բացմանն էլ արգելքներ յարուցուեցին։ Այժմ այդ դժգոհութիւնը բոլորովին չքացել է, երբ ես կարգադրեցի ժողովրդական դպրոցներում վերսկսել ուսման այն ծրագիրը, որ հաստատել է Կովկասի նախորդ Փոխարքայ Մեծ Իշխան Միխայէլ Նիկոլաեւիչը, ըստ որի դասաւանդութիւնը դպրոցական առաջին տարում կատարւում է մայրենի լեզուով, նմանապէս ծրագրի մէջ մտցնելով գործնական գիտելիքներ, որոնք անհրաժեշտ են գիւղական կեանքում։ Այս հանգամանքը պարզ ցոյց է տալիս, թէ որքան դժուար է—անտեղեակ լինելով տեղական կարիքներին—Պետերբուրգից կառավարել Կովկասի լուսաւորութեան գործը, ուր չի կարելի գործադրել ընդհանուր ձևը։

Տ.

(Վ ե ր ջ)

ԿԱՐՍԻ ԵՐԿՐԱՇՐՋԱՆԻ ՀԱՅ ՓԱԽՍՏԱԿԱՆՆԵՐԻ ԱՐԴԻ ԿԱՑՈՒԹԻՒՆԸ

Հայ Կենտրոնական Կոմիտէի (յանձնաժողովի) լիազօր փաստաբան պ. Դր. Ջամոյեանը մատուցել է Յանձնաժողովին հետևեալ զեկուցումը.

Կարսի շրջանում ապաստան գտած փախստականների վիճակը նոյեմբերի 1-ից սկսած սաստիկ վատանում է։ Այս տարուայ սեպտեմբերի սկզբին փախստականներին օգնութիւն ցոյց տուող Կարսի երկրաշրջանային (область) յանձնաժողովի նիստում զինուորական նահանգապետը յայտնեց, որ Առանձին Խորհրդակցութեան կարգադրէքի համաձայն փախստականներն այսուհետև կստանան պետական նպաստաբաժնի (паекъ) կէսը։ Ես յայտնեցի պատճառաբանուած բողոք, թէ «Առանձին Խորհրդակցութեան որոշումը պետական նպաստաբաժինը նուազեցնելու չէ կարող կիրարկուել տաճկահայ փախստականների վերաբերմամբ, որովհետև այս փախստականներն են կանայք, երեխաներ և ծերեր. գաղտնիք չէ, որ բոլոր տղամարդիկ մինչև 17 տարեկանը սրախողխող են արուած։ Այսպիսով նպաստաբաժնից զրկելը և կամ կրճատումը համազօր է սովի մատնելու նրանց ընտանիքներին, որոնք չունին աշխատութեան ունակ տղամարդիկ։ Տաճկահայ փախստականները խիստ տարբեր են Լեհաստանի և Լիտվայի փախստականներից, ուստի Առանձին Խորհրդակցութեան վերոյիշեալ որոշման անխտիր կիրառումը և Կովկասի փախստականների համար՝ անարդար է և խիստ»։

2. Բասենի վիճակում (районъ) այժմ ապրում են առնուազն 14,000 փախստական, որոնցից պետական նպաստաբաժին ստանում են մօտ 3,000 հոգի։ Սրանց՝ ըստ կարգադրէքի գեներալ Թամամշեանի՝ հոկտեմբերին տրուած է 55,000 ռ. ըստ 1914 թուականի կազմուած ցուցակագրութեան։

Բազմաթիւ նպաստակարօտ փախստականներ չստացան պետական նպաստ, քանի որ ցուցակագրուած չէին կամ զանցառութեամբ, կամ որովհետև 1914 թուականից յետոյ էին Բասէն եկել։

Սրանց վիճակը դառն է։ Անհրաժեշտ է անմիջական օգնութիւն։ Սրանց խեղճութեան խստութիւնը կարելի է սակաւ ինչ մեղմացնել, եթէ Հ. Կենտ. Կոմիտէն գեներալ Թամամշեանի համաձայնութեամբ մնացեալ 25,000 ռ. նպաստը տայ կարօտ փախստականներին և մուծի նրանց ցուցակ, որպէսզի սրանց էլ ընդհանուր հիմունքով պետական նպաստ տրուի։

3. Պետական նպաստաբաժինը Կարսի երկրաշրջանում փախստականներին բաշխւում է վարչութիւնը Կ. Հ. Բ. Ը.-թեան ներկայացուցիչների մասնակցութեամբ։

Կ. Հ. Բ. Ը.-թեան Կարսի ճիւղը միջոցներ չունենալով իւր մասնակից ներկայացուցիչներին վարկատրելու, վարչութիւնը յաճախ դրամը բաշխում է առանց ճիւղի ներկայացուցիչների, որով տեղ-տեղ թիւրիմացութիւններ են ծագում ի վնաս փախստականների։

Կ. Հ. Բ. Ը.-թեան արգասաւոր գործունէութեան և փախստականներից շատերին ամեն կողմից լաւ ծառայելու համար՝ անհրաժեշտ է վարձատրել երկու բանգէտ (интеллигентъ) և բարեխիղճ աշխատակցի, որոնց ուղարկէր Հ. Կենտ. Կոմիտէտը, բայց Կ. Հ. Բ. Ը.-թեան Կարսի ճիւղին ենթարկելով։

4. Հ. Կենտ. Կոմիտէի առաջադրութիւնն ստանալուց յետոյ՝ Կարսի երկրաշրջանում բացուելիք դպրոցներ փախստականների երեխաների համար և Բ. Ը.-թեան վարչութեան կից կազմուած է դպրոցական մասնաժողով (комиссія) հմուտ և եռանդուն անձերից։

Այս մասնաժողովը լրջութեամբ կպել է գործի. մշակել է ծրագիր դպրոցական ցանցի, ձեռք է բերել անհրաժեշտ առարկաներ, որոնք անհրաժեշտ են դպրոցները կահաւորելու, վարձել է շէնքեր, ուսուցչական մարմին են։

Աշխատանքի բարկ միջոցին մասնաժողովը դժբախտաբար

Հ. Կենտ. Կոմիտէից առաջադրութիւն ստացաւ դադարեցնել դպրոցներ բանալու գործունէութիւնը մինչև առանձին տնօրինութիւն: Կանգ առաւ անհապին կարևորութիւն ունեցող աշխատանքը: Հազարից աւելի փախստական երեխաներ մնում են փողոցներում. խնդրում եմ, եթէ չկան լուրջ արգելքներ, առաջադրել դպրոցական մասնաժողովին վերսկսելու իր կուլտուրական աշխատանքը, հաստատելով նրա ներկայացրած դպրոցական նախահաշիւը:

5. Այս նոյեմբերին շրջելով փախստականների տեղաւորուած շրջանները պարզ տեսայ, որ նրանք չունին առաջնակարգ անհրաժեշտ առարկաներ. չկայ ալիւր, նաւթ, շաքար, սապոն են: Սաստիկ անհրաժեշտ է փութալ բանալու պահեստներ Կարսում և Տիկորում և ուղարկել վերև ցոյց տուած առարկաները:

Գր. Ջամոյեան

ՄԱՀԱՑՈՒՑԱԿ

† ԱԻԵՏԻՔ ԵՂԵԿԵԱՆ

Նոյեմբ. 26-ին Թիֆլիսում վախճանուեց վաղեմի հասարակական գործիչ Ա. Եղեկեան:

Նա ծնուել է 1849 թ. Ալէքսանդրապոլում: Տասը տարեկան հասակում նրան տարել են Պարիզ և յանձնել Մուրադ-Ռափայէլեան վարժարան, որի Վենետիկ տեղափոխուելուց յետոյ անցնում է այնտեղ և շարունակում ուսման ընթացքը:

28 տարեկան հասակում նա վերադառնում է հայրենիք՝ գիտութեան զէնքերով զինուած: Նրանից յետոյ նա նուիրւում է ուսուցչութեան նախ՝ Ալէքսանդրապոլի Արղութեան դպրոցում և ապա Թիֆլիսի Ներսիսեան դպրանոցում: 1884—1892 թ. նա եղաւ Կ. Հ. Բ. Նորակազմ Ընկերութեան քարտուղար և առանձին եռանդով ու աշխատասիրութեամբ տարաւ այդ գործը. նրա օրով որոշ պարկ ստացան Ընկերութեան գործերն ու որոշումները: Թիֆլիսում նա ծանօթանում է հայոց գրական և հասարակական շրջաններին և եռանդագին մասնակցում:

Մակար Կաթողիկոսի մահուանից յետոյ Եղեկեանը գնում է էջմիածին, վարելու համար Ճեմարանի ուսուցչութեան և Սինոդի քարտուղարութեան պաշտօնները: 1895-ին նա անցնում է Բաքու և մտնում ծառայութեան նաւթի Արդիւնաբերական Խորհուրդի մէջ և այնտեղից տեղափոխւում է Ախալցխա աւագ-ուսուցչի պաշտօնով և 1908-ին Թիֆլիս տեղափոխուելով, ընդմիշտ հաստատւում է այնտեղ, ուր և վախճանուեց 67 տարեկան հասակում:

Հանգուցեալը հմուտ էր բացի հայերէնից, եւրոպական լեզուներից՝ ֆրանսերէնին, անգլիերէնին, սպաներէնին, գերմաներէնին և իտալերէնին, որոնց մատենագրութիւններից թարգմանել է մի քանի կլասիկ գրուածքներ:

Այժմ անտիպ թարգմանած ունի, որքան մեզ յայտնի է, Արիոստոյի «Մոլեգին Ռոլանդ» ոտանաւոր, «Համլէտ», երկուսն էլ բնագրից, են:

Հանգուցեալ Եղեկեանը քաջ հմուտ էր հայի անցեալին և ներկային. երիտասարդի յատուկ եռանդով գործում էր և մաքառում ազգային շահերի համար: Յարգանք վաստակաւոր գործչի աճիւնին:

---

† ՍԵԴՐԱՔ ԹԱՌԱՅԵԱՆ

Վերջացաւ կեանքի, մեծ Ողբերգութեան «փոքրիկ», բայց դարձեալ ծանր «ողբերգութիւններից» մէկը:

Մեռաւ Սեդրաք Թառայեանը:

Այո, մի ինքնօրինակ ողբերգութիւն էր և այս դժբախտ մարդու կեանքը: Եւ այդ ողբերգութիւնը այնքան էր ողբերգական, որքան փոքր ու թոյլ էին նրա ուժերը, և որքան մեծ էր նրա «խաչը», որքան մեծ, համամարդկային էին իր գաղափարները մի կողմից, և որքան աննպաստ էր այն միջավայրը, ուր նա ապրում էր:

Նրա կեանքը ողբերգական էր դառնում և նրանով, որ նա գաղափարի, չափազանց ընդհանուր ու վերացական գաղափարի մոլեռանդ մարտիրոսներից, անուղղելի ուտոպականներից, երազկողներից էր:

Բոլոր երազկողների նման՝ նա ռոմանտիկ էր: Մարդկութեան երջանկութիւնը, «ոսկեդարը» որոնում էր պատմութիւնից դուրս: Արհամարհում էր ժամանակն ու տարածութիւնը և կեանքի պայմանները:

Երազում էր մի երջանիկ, ազատ մարդկութիւն, միացած «ընկերական»—եղբայրական սիրով, ընդունակ ըմբռնելու ու ստեղծագործելու:

Հաւատում էր մի վրդովեցուցիչ հաստատակամութեամբ, որ մի օր, մի գեղեցիկ օր մարդիկ կըմբռնեն ճշմարտութիւնը, դարձի կըգան և բարոյականութեան ու ընկերական սիրոյ թագաւորութիւնը կհաստատեն աշխարհիս վրայ:

Հաւատում էր և... անկեղծ էր:

Եւ այդ անկեղծութիւնն ու գաղափարականութիւնն էր նրա յարաբերական մեծութիւնը:

Նա մեծ հանճար չէր, «մեծ մարդ» չէր. բայց նա մարդ էր, մաքուր, շիտակ, գաղափարական:

Նա շատ էր «փոքր», որպէսզի կարելի լինէր մեր հանրածանօթ «կուսակցական» արշինով չափել ու ...«մեծացնել» նրան:

Բայց այդ աննշան գոյութեան մէջ իւրատեսակ մեծութիւն կար, որին շատ «մեծեր» ու հսկաներ հասնել չեն կարող:

Վերջացաւ այդ փոքրածաւալ, համառօտ կեանքը, որ իմ աչքում միշտ գրսի մեծ կեանքի կենդանի հերքումն էր ներկայանում:

Սեդրաք Թառայեանը գաղափարի ու իրականութեան մշտընջենական ու ճակատագրական բախման և կեանքի անհեթեթութեան փաստերից մէկն էր:

«Մեր ուժերից վեր» ուժերի դէմ պայքարի զոհերից մէկն էր նա—միշտ սիրելի ու յարգելի իր գաղափարական շիտակութեամբ ու անկեղծութեամբ:

Մարդութեան ցնորական փրկութեան համար՝ իր համար դժոխք դարձրած կեանքից փրկուեց նա:

«Էսկուլապին մի զոհ մատուցէք»—ասել են նրա սիրած ուսուցիչները—Սոկրատ և Տոլստոյ:

Նա «փրկուեց» այս կեանքից և «հայ կեանքից»:

Վ. Խ.

ԳԱՒԱՌ

ՕՐԴԱԿԼՈՒ (Դարաչիչագ-Ծաղկաձորի վիճակ), 12 նոյեմբերի.—Ցաւօք սրտի յայտնում եմ, որ Կովկասում տակաւին հանդիպում եմ խալիֆայական դպրոցների շատ գիւղերում:

Արդեօք չէ՞ր կարգադրուած, մինչև այսօր վերջ տալ այդ Տէր Թոդիկեան դպրոցներին և նրանց տեղ շինել ծխական դպրոցներ. ինչպէս քանդել կռատուն և հաստատել եկեղեցի: Այս խալիֆայական դպրոցները բազմաթիւ էին թիւրքահայերի մէջ, բայց մէկ հրահանգով վերջ տրուեցաւ և բացուեցան ծխական դպրոցներ, որոնց ուսուցիչները միջնակարգ դպրոցների վկայականով միմիայն կարող էին պաշտօնավարել: Իսկ այսօր Կովկասի մի քանի գիւղերում դեռ մնում են. օրինակ Օրդակլու գիւղը

տասը տարի շարունակ ունի ծխական դպրոց և ամեն տարի ծխական դպրոցին կից մի քանի խալիֆայական դպրոցներ։ Բայց ինչ են սովորում այդ դպրոցը յաճախող մատաղ սերունդները. բացատրեմ մի քանի խօսքով։ Դպրոցի վերին մասում, որ օդայ է կոչւում, չորս կողմը մորթերի վրայ ծալապատիկ նստած են 50—60 երեխայ. ամեն մէկի ձեռքը մի մի քերական բռնած նայում են վրան. օրւայ 3/4 մասը անցնում են սերտողութեամբ։ Խալիֆան, որ մի երկար ճիպոտ ձեռքին նստած է օջախի կրակի մօտ, մերթընդմերթ զարկում է ճիպոտով որևէ աշակերտին, որը երկար ծալապատիկ նստելուց ուզում է խաղալ։ Այսպէս երեխաները անց են կացնում մօտ 8 ժամ և ապա թողնւում տուն։ Երբ երեխաները խալիֆայի օդայից դուրս են գալիս, հազիւ հազ կարողանում են քայլել, ոտքերնին թուլացած երկար նստելուց, նորից են ուզում նստել։ Այս էլ խոստովանւում եմ, որ ծխական դպրոցների մատեանի մէջ գրուած է, որ գիւղի հոգաբարձութիւնը, թեմական տեսուչ պ. Տիգրան Ռասմաճեանը և գործակալ Եղիշէ վարդապետը ունեցել են մի ընդհանուր ժողով, որտեղ որոշել են վերջ տալ այդ խալիֆայական դպրոցներին, բայց մեր պարոնների որոշումը մնացել է որոշում այս հինգ տարի։ Այս ձևի կըրթութեան տակ են Դարաչիչագի շրջանի մի քանի գիւղի մատաղ երեխաները. ինչպիսին է Գոմաձոր, Զոչը և այլն. կան գիւղեր, ուր ժողովուրդը դեռ գերադասում է խալիֆային, որովհետև ուսուցիչը չի ծառայում գիւղացուն, այլ մատաղ սերնդին, իսկ խալիֆան ծառայում է գիւղացու քմահաճոյքներին։

Զանանք վերջ տալ այս տեսակ դպրոցներին։

Վահան Աբրահամեան

ՆԵՐՔԻՆ-ՇԷՆ (Գանձակ), 15 նոյեմբ.—Սա գտնւում է Գանձակից 7 մղոն հեռու դէպի հարաւ-արևելք՝ Գեօլ-Պուլաղ կոչուած լեռնաշղթայի ստորոտում. օդը շատ առողջարար է. որքան որ բնական աղբիւրներ չկան՝ բայց և այնպէս Մռաւ կոչուած լեռների աղբիւրների ջրերից կազմուած մի յստակ առու է բըղխում, որի ջրից գործածում են խմելու, ոռոգում են նաև գիւղի այգիները, արտերը. միևնոյն ժամանակ տալիս է բաւարարութիւն մի քանի գիւղերի ևս։

Գիւղի շէնքերից մի քանիսը կռնաձև են, մի քանիսը մի յարկանի և երբեմն երկյարկանի, սենեակները փոքր են և բնակիչները 200 տուն հայ են, որոնք պարապում են երկրագործութեամբ և այգեգործութեամբ։

Երկրագործութիւնը վերին աստիճանի յետ է մնացել, որովհետև դեռ մինչև օրս գործ են ածում նախահայրերից մնացած կոպիտ ձևով շինուած գործիքներ. եթէ այսպէս շարունակուի, երբէք չպիտի յառաջադիմէ երկրագործութիւնը, այլ երթալով յետ պիտի մնայ։ Գիւղը ունի մի պետական դպրոց, ուր դաստիարակւում են 70-էն աւելի աշակերտ-աշակերտուհիներ։ Ռուսերէնն աւանդւում է ռուս մի վարժուհի. իսկ հայերէն կրօնի դասը՝ մի քահանայ...։

Այգիների բերքը այս տարի չափէն աւելի առատ էր, բայց աշխատող ձեռքերի պակասութեան պատճառաւ որևէ նշանակութիւն չունեցաւ, որովհետև տղամարդին պատկանած գործերում կինարմատն է, որ ակամայ աշխատում է, ուստի և չկարողացան բերքերի գոնէ 1/2 քաղել և լցնել իր շտեմարանները։

Կենսամթերքների սղութիւնը դարձել է առասպելական, չը տեսնուած և չըլսուած։ Երկու ամիս առաջ ցորենի պութը ծախւում էր $2^1/_2$—3 ռ., իսկ հիմա ծախւում է 5—6 ռուբլով, այն էլ չի ճարւում. քարիւղի փութը ծախւում է 15 կոպէկով, բրինձ 35 կոպէկ. իսկ իւղի և շաքարի երես չի տեսնւում. այսպէս և միւս կենսամթերքները։

Յիշեալ գիւղում ապրում են 150-ից աւելի գաղթական, մեծ մասը վանեցի, մնացածը՝ փրխուսեցի են։ Գաղթականական դպրոցը շարունակւում է կանոնաւոր, շնորհիւ գաղթ. գլխաւոր լիազոր պ. Ա. Բորեանին, որը պատրաստ է միշտ առանց վայրկեան ուշացնելու հոգալ դպրոցի կարիքները։ Աշակերտները ճարպիկ են ու աչալուրջ, սակայն դժբախտաբար ոտաբոբիկ և մերկ։

X.

ԱՇՏԱՐԱԿ, 16 նոյեմբերի.—Մեր գիւղացութեան ցաւերը քիչ էին կարծես, մէկն էլ եկաւ պակասը լրացնելու։ Այդ աւազակային խմբերն են, որոնք քաղցած գայլերի նման թափառում են գիւղիս այգիներում և դուրս գալով ճանապարհները խլում են թշուառ գիւղացոց արիւն-քրտինքով ձեռք բերած վերջին կոպէկները և երբեմն մերկացնելով ճամբայ դնում։ Աւազակները թալանում են ամեն օր, օրը ցերեկով, թէ գիւղում և թէ ճանապարհներին։ Նրանք ցերեկները լինում են այգիներում, իսկ գիշերները գալիս են գիւղը և գողանում սրա-նրա կովը, ձին, եզը և այլ բաներ։ Խեղճ գիւղացիք չգիտեն ինչպէս առնեն այդ սոսկալի չարիքի առաջը, որը օրըստօրէ աւելի սաստկանում է։ Դիմում են տեղիս ոստիկանութեանը. բայց սա անզօր է։

Մի ամսից աւել է, որ տեղիս բարձր տարրական դպրոցի տեսուչ պ. Ֆ. Պետրոսեանը դասերից յետոյ իւր աշակերտների հետ բահերը ուսներին գնում են այգիները և թաղում պատերազմի դաշտում գտնուող զինուորների այգիները, որոնք զոհ պիտի գնային սառնամանիքներին։ Մինչև հիմա ծածկել են 10 մեծ այգի։

Կենսամթերքների գները օր-օրի վրայ բարձրանում են. շաքար այստեղ չի ճարւում և եղածն էլ ծախւում է փութը 1 ռ. 50 կոպէկ։

Սպառողական խանութը ստացել է մի վագոն նաւթ և ծախում է փութը 10 կոպէկով. իսկ ուրիշ խանութներում ծախում են 25—30 կոպ. վառելիքի մեծ կարիք է զգացւում։ Մի խորանորդ արշին ցախը ծախւում է 5 ռ.։

Հ. Ք. Գնունի

ՀԻՆ-ՆԱԽԻՋԵՒԱՆ, 26 նոյեմբ.—Երէկ Պետ. Դումայի անդամ պ. Մ. Պապաջանեանը՝ իւր Պարսկաստանից խփած հեռագրի համաձայն՝ տեսակցեց Հայր Սիոնի հետ, և հարցուփորձ անելով օրւայ ճնշող և անտանելի կացութեան մասին և ստանալով կարևոր տեղեկութիւններ՝ ժողովրդական կենցաղի և վիճակի մասին՝ մեկնեց ուղղակի Պետրոգրադ, ցաւելով, որ իւր ցանկութեան հակառակ հնարաւորութիւն չունեցաւ մնալու Նախիջևանում գէթ մի օր։

X

ՏԱՐԵԳԻՐ ԲԱՐԵԳՈՐԾՈՒԹԵԱՆ

Կ. Հ. Բ. ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

Կովկասի Հայոց Բարեգ. Ընկ. Խորհուրդը որոշել է հանգ. Աւետիք Եղեկեանի և Սեդրակ Թառայեանի թաղման համար յատկացնել 100-ական ռուբլի և ներկայ լինել թաղմանը ամբողջ կազմով։

***

Յայտնի բարերար պ. Տիգրան Աֆրիկեանը իւր անուան բաց է անում մի նոր դպրոց ևս Ախալքալակի շրջանի Դլքիլիսա գիւղում, յատկացնելով տարեկան 300 ռուբլի, դպրոցը յանձնելով Կ. Հ. Բ. Ընկ. Խորհրդի խնամքին։ Այդ դպրոցի առաջին կիսամեակի նպաստը 150 ռ. ներկայացրել է Խորհրդին։

Կ. Հ. Բ. Ը-թեան Խորհրդի 26-ն նոյեմբերի կայացած նիստում եղան հետեւեալ որոշումները.—Յարգել գրականագէտ հանգուցեալ Սեդրաք Թառայեանի յիշատակը յոտընկայս և Խորհրդի անդամ պ. Վ. Մամուլեանին յանձնարարել ներկայ լինելու Տ. Նազարեանի Գրական-Գեղարւեստական Սալոնում հանգուցեալի յուղարկաւորութեան մասին կայանալիք խորհրդակցութեանը։

—Համաձայն միջնորդութեան Կուժիս գիւղի ծխատէր Ղ. քհ. Ամիրջանեանի՝ տալ պահեստի գումարներից պահեստի զինուորների ընտանիքների 10 աշակերտի թոշակադրամ 4-ական ամսից, ընդ. 40 ռ.։

ՃԻՒՂԵՐ

Նոր ճիւղ.—Սաչխերէթի (Քութայիսի նահ.) հայ հասարակութիւնը դիմել է Խորհրդին խնդրելով թոյլ տալ բանալ Կ. Հ. Բ. Ը-թեան նոր ճիւղ։

ՀԱՅ. ԿԵՆՏ. ԿՈՄԻՏԷ

Դեկտեմբերի 1-ին կայացաւ Հ. Կ. Կոմիտէի հերթական նիստը՝ նախագահութեամբ պ. Ս. Յարութիւնեանի։ Նիստին ներկայ էին Մուշի լիազօր Կարօ-Սասունին և Վանի լիազօր Օհանջանեան։

Գ. Ս. Յարութիւնեան, որ նոր էր վերադարձել Պետրոգրադից, տուեց մի համառօտ զեկուցում իւր տեսակցութիւնների և ստացած տպաւորութիւնների մասին։

Նա ունեցել է յատուկ տեսակցութիւն Տատիանեան Կոմիտէի գլխաւոր վարչութեան հետ. վարչութիւնը վստահացրել է, որ թէև առաջ որոշուած է եղել տալ նպաստ միայն 9,000 գաղթական երեխայի ուսման համար, բայց եթէ դպրոցական աշակերտների թիւը աւելի է, Կոմիտէն խոստանում է հոգալ բոլորի ծախսը, նաև ուսուցիչների ամառուայ ռոճիկները։

Գաղթականական գործով զբաղուող պետական և ազգային մարմինների հետ գաղթականական որբանոցների և դպրոցների մասին խօսելիս, պ. Յարութիւնեան լաւ տպաւորութիւն և համոզմունք է ստացել, որ կառավարութեան կողմից չի լինելու և ոչ մի սահմանափակում։

Այնուհետև Խնուս-Մուշի լիազօր պ. Կարօ-Սասունին տուեց մի ընդարձակ զեկուցում այդ շրջանների գաղթականութեան վիճակի Նորաբաց որբանոցի և գաղթ. դպրոցների մասին։ Որոշուեց որբանոցների պահեստից Նորաբաց որբանոցի համար տալ ճոթեղէն և բարեկարգել այն։ Կարօ-Սասունու զեկուցումը պիտի յանձնուի տպագրութեան։

Փախստականների գործի գլխաւոր լիազօր գեն. Թամամշեանի կարգադրութեամբ՝ Ալաշկերտի շրջանի Ղարաքիլիսէի փախստականների համար ուղարկուած է 488 ձեռք տղամարդու, 904 ձեռք կանանց և 789 ձեռք երեխաների հագուստ և սպիտակեղէն, որոնք պիտի բաժանուին Հ. Կ. Կոմիտէի լիազօրի միջոցով։

Գեն. Թամամշեանը Երզրումի շրջանապետին և կառավարչին յանձնել է 50,000 ռ. փախստականների գործով զբաղուող հայ կազմակերպութիւնների մասնակցութեամբ փախստականներին նպաստ տալու համար։

Հ. Կ. Կոմիտէն շնորհակալութեամբ ստացաւ Յ. Մանթաշեանից յօգուտ Խնուսի և Երզնկայի շրջանից եկած նոր գաղթականների 5,000 ռ.։

Երզրումի ներկայացուցիչ Գ. Լանիս մի ընդարձակ զեկուցում տուեց Հ. Կ. Կոմիտէի Երզրումում բացած որբանոցների մասին, ներկայացրեց նաև նախահաշիւ որբանոցների և գաղթ. դպրոցների ծախսերի։

Գ. Օհանջանեանի զեկուցումը յետաձգուեց յաջորդ նիստին։

Սասունից եկած 36 նորեկ որբերին որոշուեց Սարիղամիշից փոխադրել Ալէքսանդրապոլի նոր որբանոցը։

Որբանոցների յանձնաժողովի նախաձեռնութեամբ նոյեմբերի 30-ին կայացաւ Թիֆլիսի որբանոցների խնամակալութեան, կառավարչութեան և ուսուցչութեան ներկայացուցիչներից մի խորհրդակցութիւն՝ որբերին ըստ հասակի և սեռի բաժանելու հարցի մասին։

Որբանոցների յանձնաժողովը մշակում է որբանոցներին կից արհեստանոցներ բանալու նախագիծ.

***

Հ. Կ. Կոմիտէի գաղթականական Նպաստաբաշխ Մասնաժողովի միջոցաւ 1916 նոյեմ. 20—26-ը՝ 52 կոյր, հիւանդ և անկեալ գաղթականներին տրուած է 175 ռ. 10 կ., վեց գաղթականների 11 ռ. ճանապարհի համար հացի փող, գումարը 186 ռ. 10 կ.։

ՎԵՐՋԻՆ ՀԵՌԱԳՐԵՐ

ՀԱՅ. ԿԵՆՏՐ. ԿՈՄԻՏԷԻՆ

Ե կ ա տ ե ր ի ն ո դ ա ր—Մելքոնեանից

Սկսել ենք ալիւր բարձել Սվեատոյ-Կրեստ կայարանում. Դանիլևսկին տուեց մեզ նորից 30 վագոն թեփ. ալիւր Պորոշինսկայա կայարանում, որ բաժանեցի Ղարսի գծի վրայ եղած պահեստների համար։ Մօտ օրերս կը գնէի նորից քանի վագոն Թիֆլիսի համար։

—

Փ ո թ ի—Օհանեանից

Ուրանիա շոքենաւով ստացուեց մեզ համար 20 վագոն ալիւր։

ՊԱՐԵՆԱՒՈՐՄԱՆ ԲԱԺԱՆՄՈՒՆՔ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐՈՎ

Նոյեմբերի 23-ից մինչև դեկտեմբերի 1-ը

Ալիւր՝ *ուղարկուած է Երևան՝ 2 վագոն, Ղարս՝ 2, Վաղարշապատ՝ 3, Իգդիր՝ 3, Սարիղամիշ՝ 4, Ալէքսանդրապոլ և Ղամարլու մի-մի վագոն։*

Գարի՝ *ուղարկուած է Աղստաֆա և Իգդիր երկուական վագոն։* Շաքարաւազ՝ *ուղարկուած է Ղարաքիլիսա 1 վագոն։*

Նոր գնումներ՝ *առուած է 50 վագոն ալիւր և 18՝ ցորեն։*

Ք ր ո ն ի կ ո ն

Մոսկուայում գալ յունուարին մտադրութիւն կայ լոյս ընծայելու մի «Կովկասեան ժողովածու» (Сборникъ о Кавказѣ), որի նպատակն է ռուս հասարակութեանը ծանօթացնել մեր երկրի կեանքը։ Ժողովածուն հրատարակում է Մոսկուայի «Задруга» ընկերութիւնը խմբագրութեամբ իշխան Գ. Մ. Թումանեանի։

Ժողովածուին մասնակցելու են իրենց գրուածքներով յայտնի հայ, վրացի, մահմեդական և ռուս հեղինակներ։ Գրքում կը լինեն Լէօի, Մ. Բերբերեանի, Ս. Կակաբաձէի, Դաղեստանսկու, Ինժինէր Սապիցկու և ուրիշների յօդուածները։ Հրատարակութիւնը լինելու է պատկերազարդ։

***

Կ. Հ. Բ. Ը-թեան ճաշարանից բաց է թողնուած հոկտեմբերի ընթացքում 5490 բաժին ճաշ, նոյեմբերի ընթացքում՝ 6232 բաժին ճաշ։

Նոյեմբերի ընթացքում Հ. Բ. Ընկ. գրադարանից բաց է թողնուած 4,930 գիրք, որից 3,638 հայերէն, 1,292 ռուսերէն։

Նոյն ամսուայ ընթացքում ընթերցարանն են յաճախել 7,397 հոգի, որից 3,801 կին և 3,596 տղամարդ։

Մինչև դեկտեմբերի 31-ը գրադարանի բաժանորդների թիւը հասաւ մինչև 2,229-ի, մինչդեռ անցեալ տարի մինչև նոյն ժամանակը նրանց թիւը կազմում էր 1,842, այսինքն՝ 387 հոգի պակաս։ Ի նկատի ունենալով բաժանորդների շատանալը, որոշուած է աւելի շատ կարդացուող գրքերից օրինակներ աւելացնել։

* * *

Քաղաքային խորհրդարանի վերջին նիստում որոշուած է բոլորովին վերացնել 3 կոպէկանոց տոմսերը և նշանակել գծի ամեն մի հատուածի համար 5 կոպէկ։

* * *

Երեքշաբթի, նոյեմբերի 29-ին առաջնորդարանում կայացաւ փախստականներին օգնող հայկական կազմակերպութիւնների միութեան նիստը, ուր ներկայ էին նաև Սինոդի անդամ Մաթէոս եպիսկոպոսը, Էջմիածնի «Եղբ. Օգնութեան» գլխ. կարգադիր յանձնաժողովի նախագահ Գէորգ վարդապետը և Պետական Դումայի անդամ Մ. Պապաջանեանը։

Մ. Պապաջանեանը ժողովին յայտնեց, որ իշխանութեան թոյլտւութեամբ դեկտեմբերի 27-ին և 31-ին Էջմիածնում կայանալու է հայկ. կազմակերպութիւնների համագումար, որի քննելիք հարցերը մշակուեցին այդ ժողովում և որոշուեց զեկուցել այդ մասին Նորին Վեհափառութեան Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին։

* * *

Բագւում կազմակերպւում է հայ ուսուցչ. միութիւն, որի կանոնադրութիւնը մշակւում է և կը ներկայացուի պատշաճաւոր իշխանութեան ի հաստատութիւն։

* * *

Պետական Խորհրդի պատուիրակները համակրութեամբ են վերաբերւում այն բանին, որ Կովկասը առետր. և արդիւնաբերական ներկայացուցիչ ունենայ Պետ. Խորհրդում, ըստ որում և համակրանքով են ընդունում Բր. Վերմիշեանի ընտրութեանը՝ որպէս պատուիրակի։

* * *

Պետական Խորհրդի ժողովրդական կրթութեան մասնաժողովը հաւանութիւն տուաւ այն օրինագծին, որով Թիֆլիսում բացուելու է բազմարուեստեան դպրոց (պոլիտեխնիկում)։ Մասնաժողովը ցանկութիւն յայտնեց, որ անհրաժեշտ է Թիֆլիսում բանալ նաև համալսարան։

* * *

Հաւլաբարի կողմից ընտրուած քաղաքային իրաւասուների խորհրդակցութիւնը որոշեց դիմել քաղաքային վարչութեան, խնդրելով որ Դումա մացնեն մի զեկուցում՝ Հաւլաբարում ժողովրդական տուն բանալու համար 50,000 ռ. յատկացնելու Ա. Մատինեանի կտակած գումարի տոկոսներից։

* * *

Կ. Ի. Շաշկովսկու փոխարէն Թիֆլիսի պարենաւորման գործի լիազոր է նշանակուած Թիֆլիսի նահանգապետ Մանդրիկան։

* * *

Վերջերս վախճանուած հասարակական գործիչներ՝ Ս. Թառայեանի թաղումը կայանալու է այսօր, իսկ Ա. Եզեկեանինը՝ տեղի ունեցաւ երէկ. երկուսն էլ թաղուեցան Խոջիվանքի գերեզմանատանը։

* * *

Երաժշտագէտ Սպէնդիարեանը Թատրերգի (օպերայի) է վերածել բանաստեղծ Յովհ. Թումանեանցի «Թմկաբերդի առումը» քերթուածը (պոէման)։

* * *

Անգլիական պարլամենտի անդամ Նոյէլ Բքստոն (Հարոլդ Բքստոնի եղբայրը) նիստում բանախօսել է հայկական հարցի մասին. նա շեշտել է այն միտքը, որ տակաւին քիչ բան է արուած Անգլիայում, ինչպէս առհասարակ համայն Եւրոպայում, Հայաստանը և Հայերը Եւրոպային ծանօթացնելու հանգամանօրէն։

Գեղարուեստ

* * *

Պ. Պ. Մ.-ին

Երանի՜ քեզ, քո չոր գլխին,
Ո՛չ ոք չունիս լայն աշխարհում.
Բաց է քո դէմ անծայր ուղին,
Դու կարօտով յետ չես նայում։

Ո՛չ պարտք ունես, ո՛չ առնելիք,
Դու չես մեխուած տխուր հողին.
Մէկ են երէկն, օրը գալիք—
Երանի՜ քեզ, քո չոր գլխին։

Իշխան ու տէր քո ժամերի,
Կեանքդ մատնած սրտիդ խաղին՝
Կուզես ապրի, կուզես—մեռի...
Երանի՜ քեզ, քո չոր գլխին։

* * *

Մեր սրտերում վիշտն է թառած
Անմեկին,
Մենք փնտռում ենք բաղկատարած
Միշտ մէկին։

Ջենք գոհանում գտած գանձով
Ինչուին.
Սահման չկայ մեզ այրող ծով
Ծարաւին։

Մեզ դիւթում են երբեմնակի
Շողք ու բոյր,
Տալիս հրճուանք, մի կիրակի,
Մի համբոյր։

Ժամն է անցնում, իր հետ տանում
Հարբեցում.
Տօն օրից էլ շուտ է մթնում
Հիացում։

Եւ մեր սրտում կարօտ թառած
Անմեկին.—
Որոնում ենք բաղկատարած՝
Միշտ մէկին։

Գ. Բեալաշեան

Գրականութիւն

ԽԱՒԱՐԻՆ ՄԷՋ

Երկու օր առաջուայ կենդանի կեանքը շնչող քաղաքը մեռած էր այժմ։ Դարեր շարունակ անյողդողդ ճիգերով բանդակուած քաղքին գեղեցկութիւնը ակնթարթի մը մէջ չքացած՝ քամուն տրուող յարդի դէզին նման։

Տուները մնացեր էին որբ, տխուր և անմարդաբնակ, դուռներին կրունկներու վրայ բաց, կանանչ ու սաղարթախիտ ծառերն՝ խնամող ձեռներէ զուրկ, ճնշուած ու խեղճացած. կեանքի պտուղներովը յուռթի ցորենի հասկերն՝ արեւուն այրող ճաճանչին ներքև չորցած ու ծարաւի։

Փողոցները՝ նեղ, բազմարդ, այժմ ամայի և մեռելային լռութեան մատնուած։ Ո՛չ բզէզներն ու թիթեռնիկները կը համարձակէին տատանել օդին ալիքները, ոչ հաւքերը կը գեղգեղէին ուռիներու և բարդիներու ճիւղերուն վրայ և ոչ ալ մի կենդանի իր խոպոտ բառաչով կը խանգարէր քաղքին համատարած լռութիւնը։

Երկու օր առաջ մարդիկ փախեր էին սարսափահար, ու կը թուէր թէ անօթի, կատաղած գայլերու հօտ մը կուգար. կը թուէր թէ անոնք խուռներամ կը հսկէին մօտակայ լեռներու ծերպերուն մէջ՝ անյագ, կատաղի աչքերով՝ յարմար րոպէին խուժելու, ոչնչացնելու համար հոյակապ քաղքին կենդանի բեկորները։

Բայց ահա խլրտում մը, կենդանութեան բաբախում մը՝ ամայի փողոցներէն միոյն մէջ, ուր անօթի և բզկտուած մի շուն կը շրջագայէր համարձակ, կտրտուած սայլերուն անիւներն ի վար միզելով. ատամներն դուրս կը կախուէին բերանէն փրփրախառն ու կատաղի, մեռելներու դիակներն գիշատելու համար. ուրիշ մը ահա, շնորհիւ իր զարգացած և սուր հոտառութեան, մառաններուն անկիւններն կը մտնէր՝ անոնցմէ մաէ-հոտած կտորներ դուրս քաշելու համար։

Ահա սպիտակամորթ, կապոյտ և ապակեփայլ աչքերով աղուոր կատու մը, որ կտուրներու վրայ ոստոստելով մելամաղձոտ հայեացք մը կը սփռէ շրջապատի ամայութեան մէջ և յուսահատական ճիչեր կ'արձակէ կանչելու համար իր սիրելի տէրերուն, որոնք զարմանալի և յանկարծական կերպով փախեր ու լքեր էին իրենց շէն օջախներն։

Մի յետ ընկած խրճիթի մէջ միայն գիշերները երբեմն-երբեմն ճրագը կը վառուէր, որու դեղնած ցոլքերն տնակի երդիքներէն յորդելով կը շաղուէին թանձր խաւարի ծոցին մէջ. կերեւնար որ այնտեղ տակաւին մարդիկ կը բնակէին, ինչ-որ տարօրինակ հակադրութիւն մը կազմէր քաղքի մեռելաշուք վիճակին։ Շատ մեծ չէր այդ խրճիթը. նեղ ու մութ նրբանցքէն յետոյ, կը կանգնէր տխեղծ շինութիւն մը, քանի մը քառակուսի քայլաչափ տարածութեամբ, որու հողաշէն յատակին երկնցած էր հնամաշ կապերտ մը, զանազան լաթերով վերմակուած թոնիր մը, պատերուն ճեղքուած էին զոյգ փոքրիկ լուսամուտ երկինքը տեսնալու համար ու այսքան միայն։

Նազենիկն էր այդ տան բնակիչը, իր պառաւ և անդամալոյծ սկեսրօր և պզտիկ, երկու տարու զաւկին հետ։ Նազանի հարս մը, վշտէ ու տառապանքէ դալկացած այտերով, որոնց վաղաժամ խորշոմներուն վրայ սակայն՝ վաղեմի աղուոր գեղեցկութեան մը հետքերը դրոշմուած կը կենային։ Աչքերու գրաւիչ արտայայտութեանը մէջ՝ մելամաղձոտ ու մռայլ ցոլք մը, գլխուն մետաքսեայ թելերով նախշած եազման, միջահասակ մարմինը պարփակող կապտագոյն վերնազգեստ և ահա այդ կինն իր ամբողջութեամբ պատկերացած։

Դեռ հինգ ամիս առաջ էր, որ գինուոր տարած էին իր ամուսինը, իր նորահարսի փափուկ կողքերը տաքցնող սիրելի տղամարդը. և սակայն իզուր կսպասէր անձկագին՝ անկէ սփոփիչ տեղեկութեան մը։

Հիւղին ստուերախիտ մէկ անկիւն, Նազենիկին կեսրայրը կը նստէր, հին լաթերու մէջ ծրարուած։ Հինգ տարի էր, որ նախկին այդ քաջառողջ և յաղթանդամ մարդը, ծերութեան հարուածներուն ներքև կքած ու անդամալոյծ դարձած էր, ուսերն ի վար իջնող մազերն ճերմակեր էին ձիւնի նման և աչքերուն լոյսը կը մթննար, հազիւ զօրելով խրճիթին առարկաներն որոշելու։

—Ա՜յ, վա՜յ, ջահիլութիւն, հէյրան ըլնիմ քեզի, գնացիր, հետդ տանելով ոտներուս ուժն ու զօրութիւն և աչքերուս պոծառ լոյսը. այսպէս կը մրմնջար շարունակ ծերունի անդամալոյծը յիշելով իր կեանքի երիտասարդ օրերուն գեղեցկութիւնն և երբ «չար քամին» (այսպէս կ'անուանէր ինք ոտներուն ցաւը) սողար օձի մը պէս իր ծունկերուն ու միսին մէջէն, նախկին առողջ և հուժկու կեանքին կարօտը աւելի կը յորդէր և արցունքներով կը թրջէր աչքերուն դեղնած թարթիչները։

Հինգ երկար տարիներու այդ նստակեաց և գետնաքարշ կենցաղը վերին աստիճանի զգայուն-բնաւորութիւն մը ստեղծած էր ներսը և ամեն անգամ, որ ճիչ մը կամ անախորժ աղաղակ մը կը զարնուէին ականջներուն, շրթունքները կսկսէին դողդղալ բարկութիւնէն և չոր, տախտակաձայն հազ մը կը քերէր կոկորդին նեղցած պատերը։ Իսկ եթէ այդ ձայնը թոնիրին շուրթը ննջող մանկան ըլլար, ծերուկ անդամալոյծը սրտնեղութիւնէն կ'ոռնար և անէծքներու տարափ մը կ'անձրևէր հարսի գլխուն։

Մինչ Նազենիկը համբերութեամբ կը տանէր սկեսրօր սրտնեղութիւնը, առանց վրդովումի և իր կեանքը կը մաշէր այդ յետընկած և խոնաւ հիւղին մէջ։

Ահա այդպէս էին օրերը, երբ քաղաքն սկսաւ դատարկուիլ. մարդիկ անծանօթ սարսափէ մը խելակորոյս, թողին իրենց օջախները, շէն ու պայծառ այգիները և հեռացան։

Ընդհանուր այդ խուճապին ժամանակ Նազենիկը սակայն տեղէն չը շարժուեցաւ. ինչպէ՞ս կարող էր թողնել այդ ծերունի անդամալոյծը և երթալ. այդ միտքը քանի մը վարկեան տանջեց զինքը և վերջը անկարելի համարելով այդ, մնաց։ Ծերունի անդամալոյծը շատ թախանձեց, որ Նազենիկը թողնի իրեն, երեխան առնի և երթայ ժողովուրդին հետ։

—Աղջի, Նազենիկ, սեւոր, խալխը փախաւ, խելքդ գլուխդ բեր, վեր կաց, երեխան շալակդ առ ու գնա։

Բայց Նազենիկն անդրդուելի կերպով կանգնած էր խրճիթի պատին առջև ու նայուածքը սեւեռած թոնիրին կուշտը քունի հանդարտ թևերուն օրօրուող մանկան, որու դիմագիծերուն անմեղ արտայայտութիւնը լուսաշող պատկերի մը պէս կը նկարուէր խրճիթին կիսաստուեր մթութեանը մէջ։

Այդ պատկերը իր հոգու մէջ կ'արթնցնէր ամուսնու պաշտելի դէմքը, որոնք այնքան կը նմանէին իրարու և այնքան մըտերիմ կապերով կապուած էին իրեն հետ։

Բայց այդ ալեհեր ծերունի՞ն, որ երկար տարիներ տանջած էր զինք իր բնաւորութեան բացասական կողմերով. ինչպէս թողնել ու հեռանալ զայն, ճակատագրի ձեռքին լքել իր սիրելի ամուսնուն հօրը. այդ անկարելի է և ահա թէ ինչու հակառակ իր սիրտը համակող անծանօթ երկիւղներուն, նա որոշեց մնալ։

Ծերունի անդամալոյծը, տեսնելով որ հարսը չի հեռանար, երախտագիտութեան խորունկ զգայնութեամբ մը համակուեցաւ անոր հանդէպ, աչքերն լեցուեցան արցունքի յորդ կայլակներով և սկսաւ թախանձագին խնդրել, որ թողնի իրեն հեռանայ. ինք ծերացեր է արդէն, մահուան վարկեանները մօտեցած են, կեանքը իրեն համար յարդի շիւղի մը չափ արժէք չունի։

Բայց Նազենիկը յամառ կերպով կը շարունակէր պնդել։

—Ո՛չ, ո՛չ, հայրիկ, անկարելի բան է, որ երթամ, ես կը մընամ այստեղ և միասին Աստծուն կապուինենք։

Սկեսրայրը տեսնալով, որ անկարելի է համոզել զայն, ալ բերան չը բացաւ։

Բայց երեկոյեան, երբ Նազենիկը կամացուկ մը փողոցին դուռը բացաւ և գլուխը դուրս երկարեց, տեսնալու համար ամայացած տուներն և անկենդան փողոցները, սարսափի զգացումով մը բռնուեցաւ և ամբողջ մարմինն սկսաւ դողդղալ։

Նա դուռը կամացուկ փակեց և ներս եկաւ։ «Վա՜յ, միայն մենք ենք մնացեր ողջ քաղքին մէջ», մրմնջաց ան և երակներուն մէջէն ցուրտ սարսուռ մը սկսաւ հոսիլ։ Վարկեան մը սառած մնաց ան խրճիթի թանձրախիտ մթութեանը մէջ, հայեացքը քըթթած անորոշ կէտի մը։

Անհա՜ անոր աչքերուն պատկերուեցաւ քաղաքի մռայլ և անկենդան պատկերը, ուր ոչ մէկ կենդանի շունչ կը համարձակի շարժել համատարած լռութիւնը, բացի իրմէն, որ խիզախեր էր մնալ և վտանգել իր գոյութիւնը...։

Խաւարի մէջէն Նազենիկի դողդոջուն մատները վառեցին պատէն առկախ ձէթէ ճրագը, որու ամխացած կտուցէն փետտուող նուաղկոտ ցոլքերն լուսաւորեցին քունէն արթնցող տղուն դէմքը։ Նա մօտեցաւ խանդաղատանօք դէպի մանուկը և առնելով զայն իր ծոցին մէջ, համբոյրներով թրջեց անոր փամփլիկ թշերը։

Փոքրիկ երեխան վեր մակին ներքևէն հանելով թևերը, քընքշօրէն գգուել սկսաւ մօր սիրելի դէմքը։ Մանկական այդ անոյշ զգայնութիւնը, մօր գիտակցութեան մէջ արթնցուց յանկարծ տխուր և անջնջելի յիշատակներ. մթնշաղ աչքերուն պատկերացան մանկութեան օրերու միամիտ ու քաղցր կեանքը, իր երազներո՜վ ու հրապոյրներով. հապա ամուսնութեան սկզբնական երջանիկ սարսուռնե՜րը... ա՜խ, այդ բոլորը, անուշահոտ ծաղիկներու փունջի մը պէս, այժմ այնպէս փետտուած էին և մահուան ցրտութիւն շնչող մրրիկ մը, այնպէս կը հալածէր ու կը ցրուէր զանոնք...։

— Ո՞վ գիտէ, ո՞ր քարի կամ ժայռի ներքև ընկած է այժմ իր սիրելի ամուսին կամ հալածական եղնիկի մը պէս կը թափառէ ձերպերու և ձորձորներու մէջ։ Բայց անծանօթ նախազգացում մը կստիպէ զինք կարծել, որ արդէն մեռած է ան... օ՜, այդ միտքը այնքան ծանր է իրեն համար և միևնոյն ժամանակ այնքան անըմբռնելի։ Մահուան զգայնութիւնը իր գիտակցութեան մէջ չէր կարող հաշտուել բնաւ, սիրած մարդու մտապատկերին հետ, որու գոյութիւնէն անգոյութեան անցնելու զգացումին ծանրութիւնն էր, որ հսկայ քարի մը պէս կը սեղմէր կնոջ գիտակցութիւնը։

Ծ. Թորգոմեան

(Շարունակութիւնը հետեւեալով)

ՀԱՅ ԹԱՏՐՈՆ

«ԳՈՒՐԳԷՆ» ԴԵՐԱՍԱՆԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՄԸ

Նոյեմբերի 24-ին «Գուրգէն» Դերասանական Ընկերութիւնը ներկայացրեց Դր. Դէյի «Տրիլբի» թատերերգը։

Տրիլբիի դերը կատարում էր տ. Մայսուրեան, իսկ Սվէնգալունը՝ պ. Աբէլեան։ Այդ երկու դերերն էլ կազմում էին թատրոնի առանցքը։ Պ. Աբէլեան շատ յաջող կերպով կարողացաւ ներկայացնել հրէայ երաժշտի տիպը։ Շարժուձևերի ազատութիւնն և հոգեբանական ելևէջներին յարմարեցրած արտայայտութիւնները մեծ ուշադրութիւն էին գրաւում։ Մանաւանդ Տրիլբիի հետ ունեցած առանձին խօսակցութեանց ժամանակ և նրան իրեն ենթարկելու համար ստեղծած միջոցների գործադրութեամբ նա ապացոյց տուեց իր տաղանդի ուժգնութեան։ Տիկ. Մայսուրեանի Տրիլբին մեզ ներկայացաւ իբրև մի շփոթուած գեղեցկուհի, որ բազմաթիւ երկրպագուների առջև չի իմանում որին ընտրել. Նա վերջին տեսարաններում աւելի յուզիչ դարձրեց խաղը, մանաւանդ այն ժամանակ, երբ բեմ պիտի դուրս գար իր ամուսնու հետ երգելու համար։

Տրիլբիի երկրպագուներից Բիլլի նկարչի դերը կատարում էր պ. Մ. Ալիխանեան, իսկ Ժէկկօ երաժշտին՝ պ. Անդրանիկ. Վերջինս թոյլ էր և մի նոր բան չը կարողացաւ ցուցադրել։ Յաջող էին իրենց փոքրիկ դերերում պ. Վրոյր և տ. Մանուչարեան. Միւսները քիչ բացառութեամբ կարողացան պահպանել ամբողջութիւնը։

ՀԱՅ ԴՐԱՄԱՏԻԿ. ԸՆԿ. ԽՄԲԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՄԸ

Նոյեմբերի 28-ին Հայ Դրամատիկ. Ընկ. խումբը ներկայացրեց Ա. Բերնշտէյնի «Իսրայէլ» թատերերգը։

Այս թատերերգի մէջ երևան է գալիս այն հալածանքը, որ քաղաքակիրթ աշխարհում մղւում է հրէայ ազգի հանդէպ։ Այս պայքարը աւելի կատաղի բնոյթ է ստանում այն ժամանակ, երբ ազնուականութիւնն սկսում է տեղի տալ հետզհետէ զարգացող ասպարէզ գրաւող դրամատէր դասակարգի առջև։

Թատերերգի մէջ առաջին դասի ներկայացուցիչն է իշխան Տիբօ, իսկ երկրորդին՝ Գիւդլէր։ Պ. Փափազեանը կատարում էր իշխան Տիբոյի դերը. մինչև այնտեղ՝ երբ յայտնւում է, որ իր Գիւդլերի հարազատ զաւակն է եղել, նա շատ գեղեցիկ պահպանեց ազնուականի բնոյթագիրը։ Գաղտնիքի յայտնուելուց յետոյ պ. Փափազեանը սկսեց հոգեկան տանջանքների ենթարկուել մի կողմից վիրաւորուած զգալով իր ազնուականի արժանապատւութիւնն և միւս կողմից յանկարծակիօրէն յայտնուած հօր գէմ իր ունենալիք մենամարտութիւնը. այդ երկու զգացումների բախումը վերջի վերջոյ ինքնասպանութեան առաջնորդեցին նրան.

Պ. Սեւումեանը՝ Գիւդլերի դերում, սկզբից մինչև վերջ [illegible] բազատ և սառն կերպով ներկայացրեց հրէայի տիպը, նրա ցեղային վիրաւորուած ինքնասիրութիւնը, հաստատակամութիւնը և տարիներից ի վեր իր մէջ գաղտնի վառուող որդիական սէրը.

Դքսուհու դերում տ. Սիրանոյշը կարողացաւ երևան բերել սիրող սրտի երկու վիրաւորուած զգացումներից յառաջ եկած հոգեկան տառապանքը։ Նա արտաքուստ մեղմ էր, բայց ներքուստ յուզուող և տառապող։

Միւս դերակատարներ՝ տ. պ. Մանուէլեան, Բերոյեան, Աւետեան, Ազատեան և ուրիշները կարողացան պահպանել ամբողջութիւնն իրենց փոքրիկ դերերով։

Լեման

Հայոց Դրամատիկ Ընկերութեան խմբի տասներորդ հերթական ներկայացումը կը կայանայ դեկտեմբերի 5-ին, Արտիստական թատրոնում։ Խմբի դերուսոյց (ռեժիսէօր) Յ. Սեւումեանի պատւախաղին (բենեֆիս) կը ներկայացնեն «Շ է յ լ օ կ» Շէքսպիրի. Պորցիայի դերը կանձնաւորէ տիկին Սիրանոյշը, Շէյլօկին՝ պատւընկալ (բենեֆիցիանտ) Յ. Սեւումեանը, իսկ Բասսանիոյին՝ Վ. Փափազեանը։ Մասնակցում է խումբը լրիւ։

Գ ի տ ո ւ թ ի ւ ն

ՑԵՂԱՅԻՆ ԶԳԱՑՈՒՄԸ*)

ԻԲՐԵՒ ՄԻ ԳՈՐԾՕՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Հարցը հետևեալն է. թէ ինչպէս այնչափ դարերի տևողութեան այսպէս ասած ստորերկրեայ ուղիներով հոսող ցեղային գիտակցութեան ըմբռնումը յանկարծ դարձաւ մի ահաւոր ույժ

*) Տես «Համբաւաբեր» № 48։

ազգամիջեան յարաբերութեանց մէջ, մի կերպ տարրալուծիչ զօրութիւն ընդունակ խորտակելու Թագաւորութիւններ և քաշքշելու նրանց բաղկացուցիչ մասերը՝ զանազան ուղղութիւններով։

Ես ձեր դիտողութեանն եմ ներկայացնում մի շարք պատճառներ։

Ամերիկեան յեղափոխութիւնը և ապա ֆրանսականը ժողովուրդների մէջ զարթեցրին մի ըմբռնում իրենց հասարակական-քաղաքական համաշխարհային կեանքի, ինչպէս նաև ներքին կառավարութեան մասնակցելու իրաւունքի մասին։ Այդ ժամանակից ի վեր ժողովրդական զգացումը եղել է մի գործօն ինչպէս ազգամիջեան յարաբերութեանց, նոյնպէս և ներքին հարցերի։

Ազգը որ առաջ վեհապետին էր թողել ազգամիջեան քաղաքականութեան ղեկավարութիւնը և զգում էր իրան նրա կամ կառավարող դասի ձեռնարկած ամեն պատերազմների մէջ, այժմ ինքնիրան համարում է մի գործօն՝ լայնարձակ աշխարհը կառավարող ոյժերի շարքին։— Ընդհանրական արիւնակցութեան մէջ գտնելով իր միութիւնը, ազգերն սկսեցին վերագնահատել ցեղային կապի արժէքը։ Ցարդ պարզապէս արքայատոհմական բնոյթ կրող հակառակութիւնները և պատերազմներն այժմ ստանում էին համաժողովրդական հանգամանք։ Միաժամանակ օտար տիրապետութեան տակ մնացած ցեղային խմբեր գիտակցում էին, որ ազատութիւնը ձեռք էր բերւում միմիայն զէնքի ոյժով, վտարելով իրենց ստրկացնող արտաքին զօրութիւնը։ Այդ կերպով ազգութեան սկզբունքը ազդեց յոյներին, իտալացիներին, լեհերին և մաճառներին և դեռ վերջերս էլ սերբերին, ռումէններին, բուլղարներին և հայերին. այս վերջին մի քանի դէպքերում այդ սկզբունքին ուժեղ կերպով նպաստեց կրօնական զգացմունքը։

Այսպէս 1848-ին Գերմանիայում բռնկող ժողովրդական ինքնավարութեան շարժումը համընթաց առաջացաւ մի ազգային կառավարութեան ներքին քաղաքական միութիւն կազմելու շարժման հետ։ Միութեան գերակայի (իդէալի) իրագործումից յետոյ ազատութեան ձգտումը տակաւ մնում է և փոխարէն իշխանութիւն և նիւթական բարգաւաճում եղել են ազգային գերակաների (իդէալներ) կորիզը։

Իւրաքանչիւր ժողովրդի հին աւանդութիւնները աճում էին նոր ոգով։ Ցեղային գիտակցութիւնը գործեց մի ոստում դէպի կեանք և եղաւ Ազգութեան կորիզը։

Մինչ տակաւ ուժեղանում էին հոգեկան այս ոյժերը, գիտութեան յառաջադիմութիւնը հնարաւորութիւն էր տալիս մեծ ազգերին ծովերից անդին տարածելու իրենց առևտուրը և գաղթը։ Ազգերի մրցակցութիւնը տարածում էր նոր դաշտեր։ Արտահանութեան և տիեզերական վաճառականութեան շուկաներում սըրւում էր մրցութիւնը։ Ցանկալի էին դառնում նոր հողեր և գաղութներ՝ Մայր երկրին բերելիք հարստութեան պատճառով։ Նախապէս միմիայն վեհապետներին զբաղող յարձակողական փառասիրութիւնները այժմ փոխադրւում էին ժողովուրդներին, որոնք մարտնչում էին աշխարհիս ամենից ընդարձակ ասպարէզը և որոնցից իւրաքանչիւրի հպարտութիւնը և ջանքերը ստանում էին նոր զարկ՝ հակառակորդների կատարած յառաջադիմութեան հետևանքով։

Միաժամանակ գիտնականները հետախուզում էին պատմութեան և բանասիրութեան գաղտնիքները։ Նրանք ուսումնասիրեցին մարդկութեան բազմաթիւ ընտանիքների ծագումը և պարզաբանեցին նրանց խնամութիւնները. Նրանք վերահրատարակեցին հին տարեգրեր և ժողովրդականացրին հին դիւցազնավէպեր։ Նրանք ցեղին վաղնջական քաջագործութիւնները առարկայ դարձրին հիացմունքի. պատմագիրներ և բանաստեղծներ իրենց ժողովրդներին մատակարարեցին առատ իւղ՝ արծարծելու ազգային հպարտութեան բոցը։ Այս ամենը բնական էր, և մի կերպով էլ գովելի, որովհետև մարդկանց հոգիները վերապրում են իրենց նախահայրերի կատարած սխրագործութիւնների վերյիշումներով։ Սակայն անցեալի ուսումնասիրութիւնը ունի նաև իր վտանգները, երբ այսու մարդիկ իրենց անցեալ փառքերը և ատելութիւնները փոխադրում են ներկային։ Երբ վերջերս մենք վիճաբանում էինք հարաւ-արևելեան Եւրոպայի բարդութեանց մասին, մի իմաստուն բարեկամ ինձ ասաց. «Ինչ լաւ կը լինէր, եթէ մենք կարենայինք հիմովին ազատուել պատմութիւնից»։ Գիտնականները և գրագէտներն էլ յաճախ արբեցած իրենց սեփական խանդավառութեամբ, մեծ գեղծում են գործում, երբ իրենց գրքերը լեցնում են իրենց ժողովուրդների գերազանց ձիրքերի և արժանիքների պատմուածքներով. մի բան՝ որ նրանց մէջ ծնեցնում է առանձին ինքնահաւանութեան զգացումը։

*Գերմանացի մեծ գրող Հայնրիխ Հայնէն, որի մի երկրորդ և հնագոյն ազգութեան պատկանիլը (հրէայ) իրեն տալիս էր անսովոր կերպով անկախ և լայն հայեացքներ, որոշ տեսնում էր ցեղային զգացման փառաբանութեան հետ թաքնուող չարիքը։ Նա մէկից աւելի անգամներ զգուշացրեց իր երկրացիներին այդպիսի մի ձգտումից առաջանալիք սնապարծութեան և աւելորդապաշտութեան դէմ և յոյս յայտնեց, որ կը գայ ժամանակ, նախապաշարումից աւելի բանականութիւնը կը լինի կառավարող ժողովրդների միտքը և նրանց առաջնորդը դէպի ազատութեան և խաղաղութեան—«խաղաղութիւն և աշխարհիս մէջ և իրենց սեփական սահմանների ներսում» *)։*

Հայնէի խորհրդին չեն անսացել ոչ իր սեփական երկրում և գուցէ ոչ էլ ուրիշ ոևէ երկրում։ Աշխարհը այս տեսակէտից իսկապէս աւելի ետ քան թէ առաջ է գնացել։ Մեզանից նրանք, որոնց յիշողութիւնը ետ է գնում աւելի քան կէս դար, մտածում են երբեմն, որ այն ժամանակ, վերջին մի քանի տասնեակ տարիների ցոյց տուածից շատ աւելի ուժեղ էր հաւատարմութեան ըմբռնումը և պարտքը, որ իւրաքանչիւր ազգի անդամներ պարտական են մարդկայնութեան գաղափարին։ Այն ժամանակ տիրում էր աւելի ընդհանուր համակրութիւն՝ յետամնաց ժողովուրդների դէպի ազատութեան և յառաջադիմութեան կատարած ջանքերը։ Մեզ յաճախ ասում են, որ ժողովրդապետութեան առաջացումը ձգտում է ազգերին տրամադրել խաղաղութեան։ Գուցէ այդպէս էլ է, սակայն ստուգութեան համար հարկաւոր է աւելի երկար փորձառութիւն։ Մինչև հիմա ժողովրդապետութիւնը ազգերին նուազ եսասէր և իրենց մեծութեան վերաբերմամբ նուազ ունոյնամիտ չի դարձրել։

Ազգային առաքինութեանց և սխրագործութեանց փառաբանումը, որոնց վրայ ես բաւական ծանրացայ, անցեալ ժամանակներում կարող էր լինել անվնաս մի հաճոյք։ Սակայն այդ զուգադիպեց մի սուր մրցակցութեան շրջանի, երբ երկրածաւալման և յարձակողական քաղաքականութեան ձեռնարկել ցանկացող պետական մարդիկ և պարագլուխներ (լիդէրներ) ուզում էին օգտուել և շահագործել ցեղային սնապարծութիւնը գրգռող ամեն երևոյթ. նրանց հոգս չէր, որ այդ կարող էր ծնունդ տալ ազգային նախանձի և կամ դառնացնել ազգային թշնամութիւնները։ Մենք ամենքս էլ գիտենք որ անհատների համար սնապարծութիւնը կարող է լինել գործունէութեան մի ուժեղ զսպանակ և կը սաստկացնի եռանդը, նոյնիսկ երբեմն զատողութեան կշիռը խանգարելու չափով։ Նոյն է նաև ազգերի վերաբերմամբ։ Երբ մի անգամ համոզուին իրենց սեփական գերազանցութեան՝ ազգերն ընդունակ են տալ ապացոյցներ՝ կոպիտ ոյժի միջոցաւ, արհամարհելով իրենց դրացիներ, և երևակայելով որ իրենք նախախնա-

---

**) Cf. Französische Zustände և Reisebilder II. 29. որոնք առնուած են պ. Ճողէֆ Ֆիշըրի մէջբերումներից*

«Das ist der Teutoburger Wald,
Den Tacitus beschrieben
Das ist der classische Morast
Wo Warus stecken gehliehen.

1844-ին գրած վերոյիշեալ զուարթ քերթուածի սկզբնական տողերով Հայնէն ընդարձակում է իր երգիծական սրամտութիւնը անհեթեթ տևտոնականութեան մասին, որ երգում էր արդէն իր ժամանակ։

մութիւնից կամ ճակատագրից ստացել են մի յանձնարարական՝ ուղղելու և բարուոքելու մնացեալ աշխարհը հակառակ իր կամքին։

Ինչպէս այսօր մենք տեսնում ենք որ գիտութիւնը պատերազմին տուել է մի դժոխային և ահաւոր բնաւորութիւն, այնպէս էլ պէտք է խոստովանենք, որ ուսումն ու գրականութիւնը խաղացել են որոշ դեր ազգերի պատերազմի պատրաստելու գործում։ Աւելի առողջ մի գիտութիւն և աւելի խորունկ մի ներքնահայեցողութեան կարող էին ուղղել այս վտանգը և ժողովրդներին ուսուցանել, որ համակործակցութեամբ նրանք առնուազն կը շահէին այնչափ, որչափ մրցակցութեամբ և թէ աւելի կը շահէին փոխադարձ բարեկամութիւնից, քան թէ ատելութիւնից։

Սակայն մարդու մէջ կայ մի կարողութիւն, որ երբեմն նրան հակամէտ է դարձնում ընտրել չարիքը և մերժել բարիքը։

Այժմ մնում է մի նիւթ, որի մասին մի քանի բառ կուզեմ ասել։ Հաւանականաբար ինչ լինելու է ցեղերի և ցեղային զգացման ապագան, որի ուժը մենք տեսնում ենք այսօր։

Ամեն ինչ ձգտում է ցոյց տալ մարդկային արմատների և լեզուների թուի կրճատում։ Աւելի թոյլերը պիտի անհետանան, ոմանք պարզապէս անյայտանալով, ինչպէս Աֆրիկայի երկու Ամերիկաների և Խաղաղական Ովկիանոսի կղզիների մի շարք անդրէնածին (aborigenal) փոքրիկ տոհմեր։ Ուր երկու արմատներ ապրում են միասին միևնոյն գետնի վրայ, աւելի զօրաւոր տիպը պիտի իւրացնի և կլանի աւելի թոյլին։ Հերոդոտոսի օրերում Միջերկրականի շրջակայ երկրներում խօսում էին ութսունից մինչև հարիւր լեզու. իսկ այսօր ծանօթ են գրեթէ մի երկոտասանեակ։ Բովանդակ աշխարհում հազիւ կան երկու երկոտասանեակ լեզուներ, որոնք ունին գրականութիւն և կարող են պահպանել իրենց գոյութիւնը, որովհետև մի ցեղ առանց իր սեփական լեզուին հազիւ կարող է պահպանել ինքնուրոյնութիւն իր դրացիների միջև։

Երբ ցեղերն ապրում են միասին միևնոյն գետնի վրայ, կամ իրար շատ մօտիկ, ինչպէս Տրանսիլվանիայում մաճառները և սակսոնները ապրում են ռումէնների միջև կամ նրանց շատ մօտ, կամ լիթվանիացիները՝ լեհերի և ռուսների մօտ, կամ այնոներ՝ ճապոնացիների միջև, աւելի բազմաթիւ և աւելի զօրաւոր տարրը վերջիվերջոյ կլանում է աւելի տկար տարրին։ Զուլման այս գործում կառավարութիւնից կամ վաճառականութիւնից աւելի հուժկու մի ազդակ է միջամուսնութիւնը. և միջամուսնութիւնը անդադար շարունակւում է, երբ չկան գոյնի և կրօնի տարբերութիւններ։ Դուցէ և բաժանման այս երկու պատճառներն էլ չունենան մնայուն բնաւորութիւն։ Հաւանական է, որ կրօնական տարբերութիւններն էլ կորցնեն իրենց ուժը, իսկ գոյնի վանողութիւնը շատ ուժեղ է միմիայն տեւտոնական ժողովուրդների միջև։ Ցեղերի մրցակցութեան մէջ «Որ ունիցի տացցի նմա»-ի սկզբունքն է գործում։

Արդէն մեծ ցեղերը աւելի մեծանում են՝ կլանելով կամ իւրացնելով փոքրերը և հաւանական է երևում, որ կը գայ մի ժամանակ, երբ դուցէ միմիայն վեց կամ եօթն մեծ ցեղ գործնականապէս աշխարհը իրենց միջև պիտի բաժանեն։ Իսկ թէ այս ցեղերից որոնք պիտի կազմեն նաև մեծ պետութիւններ, բնականաբար մի ունայն ենթադրութիւն է։ Մենք մեր ձեռքում ունինք որոշ տուեալներ կանխագուշակելու լեզուների և ցեղերի ապագան, բայց դրանք յետագայ քառասուն տարիներից անդին քաղաքական հայեցողութիւնների հիմունք կայացնելու յարմար չեն։

Մինչ նուազում է ցեղագրական խմբերի թիւը և մինչ վերապրող իւրաքանչիւր ցեղը միանում է ազգային մի տիպի տիրապետութեան տակ, բնական է սպասելու, որ նրանցում ցեղային գիտակցութիւնը պիտի լինի աւելի ազդեցիկ։

Եթէ հնարաւոր է գուշակել ապագան մօտաւոր անցեալից, այսօրուայ ակներև հպարտութիւնը և հակառակութիւնը կարող է շարունակուել, և դուցէ աւելի շեշտուած սաստկութեամբ։ Սակայն չպիտի ենթադրել, որ այդ զգացումները անհրաժեշտապէս առաջնորդում են նորանոր պայքարների. ցեղային զգացումը, առանձին առնուած, պատերազմի պատճառ չի եղել երբէք. այդ պարզապէս սաստկացրել է թշնամութեան ուրիշ պատճառներ. նոյնիսկ այժմ այդ ինքնըստինքեան այնչափ մի շարժառիթ չէ ինքնահաստատման և ինքնարտայայտման, որչափ մի առանձին ձև ազգային մնապարծութեան։ Եկեղեցական և ցեղային զգացումների մի արդար ճանաչումից և ցեղագրականօրէն ներկայումս անպաշտպանելի սահմանների վերացումից յետոյ, երբ կարգադրուեն հարաւ-արևելեան Եւրոպայի վէճերը—ինչպէս որ կարելի է յուսալ—այդտեղ կսկսուի տեւականութեան մի շրջան, որ տակաւ պիտի խաղաղեցնի ցեղային կիրքերը։ Կարելի է ասել նաև, որ երբ վերսկսեն դրամագլխի և Աշխատանքի միջև ընդհատուած պայքարները, ազգերը հազիւ տրամադիր լինեն յարձակելու իրենց դրացիների վրայ՝ ներքին խռովութիւնների հետևանքով, և թէ բանուորական զանգուածների մէջ ուրիշ երկիրների բանուորների հետ դասակարգային համերաշխութեան գիտակցութիւնը կարող է հարուածել ազգային գոռոզութեան և ազգային միութեան գաղափարը և խափանել յարձակողական ոգին։ Նրանք, որ անցեալ յունիսին Միջազգային-Դասակարգային համերաշխութեան մէջ տեսնում էին խաղաղութեան մի երաշխիք, յուսախաբուել են այն չափով, ինչ չափով որ ուրիշներ յոյս ունէին որ առևտրական շահերը կը սանձէին պատերազմի սարսափները։ Այնուամենայնիւ կարելի է որ կեանքի և հարստութեան ներկայ անթիւ կորուստը պատճառ դառնայ, որ սպառման տարիների ընթացքում տնտեսական հարցերը քիչ տեղ թողնեն ուրիշ ոեւէ խնդիրների։

Այժմ մենք ամենքս էլ ցաւալի զարմանքով սովորել ենք պետութիւնների ընթացքը կառավարող ուժերի աննախատեսելի գործողութիւնը։ Այժմ պատահել են անցքեր որ անհնար էր երազել վաթսուն, քառասուն կամ քսան տարի առաջ։ Ցեղային մի վէճ բոցավառել է աշխարհիս պատմութեան մէջ եզական ծաւալով մի պատերազմ, որի մէջ սուզուել է մարդկային ցեղի կէսից աւելին։ Մի բանակ արշաւելով մի խաղաղ երկրի վրայ, այնտեղ սփռել է յանկարծական աւերում և սպանութիւն։

Նրանց առաջապահները զարմանքը միացրին սարսափին, եւս թողնելով վշտի նուազած հետքեր և Մենութիւն։

Այսու հանդերձ բռնութեան և տառապանքի այս գահավիժումը մեզ չի յուսահատեցնի ապագայի մասին։ Նա մեզ սովորեցնում է մի դաս, որ այդ չարիքներին ծնունդ տուող վարդապետութիւններ և խորարմատ կիրքեր կարող են արմատախիլ արուել միմիայն հոգեկան մեծ ուժերի դանդաղ և յամառ ազդեցութեամբ։ Տիեզերքը պարտական է արտաքսել գրեթէ բոլոր ազգերի ծոցում սնուած այն զգացումները, որոնք առաջնորդում են նախանձի և ատելութեան, որոնք թելադրում են արհամարհանքի և յարձակման ոգի։ Որոշ նկատումներով այսօրուայ դրութիւնը աւելի վատ է, քան այն օրերը, երբ արքայատոհմական փառասիրութիւններն էին պատերազմի գլխաւոր պատճառը։

Այն ժամանակ կարելի է կնքել մի հաշտութիւն ընտանեկան կապակցութիւններով, մինչդեռ այսօր հարցը կախուած է ամբողջ ժողովրդների կրքերից։ Որչափ իրաւացի էլ դատապարտենք պատերազմի համար ապրող և պատերազմ պաշտող անխոհեմ պարագլուխների (լիդէրներ) և մի անողոք կաստա, կասկած չկայ որ ժողովրդական զգացումը ույժ է տալիս նրանց՝ հիմնուած ցեղային մնապարծութեան և ազգային յաւակնութիւնների չափազանցութեան վրայ. դրանք են չարիքի իսկական աղբիւրը և առանց այդ զգացումներին ոչ մի կաստա չի կարող ի գործ դնել իր վտանգաւոր ազդեցութիւնը։

Այդ զգացումները չեն սահմանափակւում ոեւէ առանձին ազգի մէջ և տարուած են խոնարհ դասերից աւելի հարուստ և կրթուած դասակարգերի մէջ։ Ինչպէս որ մեծ մասամբ կրթուածների, ուսանողների, գրողների և քաղաքական պարագլուխների (լիդէրների) երեսից է առաջացել չարիքը ամենուրեք աւելի կար

պակաս չափով, և եղականօրէն գերազանցուած մի առանձին երկրում, այդպէս էլ խորհողների, գրողների և գործի մարդկանց պաշտօն և պարտքերը պէտք է լինի հարկադրել մի աւելի լայն, առողջ և աւելի համակրական աշխարհահայեացք, որի մէջ ամէն ցեղ կարող է շատ ստանալ և շատ էլ տալ. Նրանց պարտք պէտք է լինի մատնանշել որ անդիտակից բայց անդադրում համագործակցութեամբ օժտուած ցեղերի փոխադարձ ուսուցումով և ծանօթութեամբ է, որ կատարուել է մարդկային ամբողջ յառաջդիմութիւնը։ Կատարելութեան կարելի է հասնել ոչ թէ ոեէ գերազանց ձեւի գերակայութեամբ, այլ մի շատ տարբեր ձեւերի լաւագոյն տարրերի ձուլումով։

Ամէն ցեղ և ամէն ազգ պէտք է սովորի, որ նոյնիսկ իր սեփական շահերի տեսակէտին նա չպէտք է ցանկայ գերակշռութիւն, ոչ էլ ճգնի իր սեփական տիպը աշխարհի վրայ դրոշմելու. Նրանցից իւրաքանչիւրը պէտք է ճանաչի, որ նա գոյութիւն ունի ոչ միայն սեփական բարիքի համար, այլ նաև յօգուտ իր համանման մարդ-արարածներին և թէ նա պարտական է բարոյապէս պատասխանատու լինել բովանդակ մարդկային ընտանիքին։

Այս սկզբունքների մի ընդհանուր ճանաչողութիւն կարող է թուել շատ հեռու. բայց բարեացակամ մարդկանց համար կայ ուրիշ անելիք բացի համբերութեամբ այդ նպատակի իրագործման աշխատելուց՝ յենուած հոգեկան ոյժերի և ճշմարտութեան վերջնական յաղթանակի հաւատքի վրայ։

«Աւելի լաւ է տալ քան առնել». թւում, թէ այս մի դժուար ասացուածք է, որ ոչ մի ազգ կամ ցեղ չի ընդունի։ Այսուամենայնիւ միթէ մի ազգի գերագոյն հպարտութիւնը չպէտք է լինի իր սեփական առատութիւնից ուրիշներին տալու կարողութիւնը։ Ինչպէս որ մենք պատւում ենք անցեալի մեծ դէմքերը՝ օրէնսդիրներ և հնարիչներ, արուեստագէտներ և բանաստեղծներ՝ նրանց մեզ թողած ժառանգութեան համար, այնպէս էլ չպէ՞տք է որ մի ժողովուրդ գլխաւորապէս մեծարուի բոլոր մարդկութեան մատուցած ծառայութիւնների և նրան ընծայած բարիքների համար. և արդեօք սերունդը չպիտի համարէ այդ նրա ճշմարտագոյն փառքը։

Ջէմս Բրայս. Թարգմ. Ա. Սաֆրաստեան

Վ Ե Ր Ջ

ԿԻՆԵՄԱՏՈԳՐԱՖԻ ՀՆԱՐԻՉԸ

Հազիւ թէ որև մէկը մեզնից իմանայ, թէ ով է հնարիչը կենդանի լուսանկարչութեան սենեկի (камера), որով ստացւում է շարժանկարչական (կինեմատոգրաֆ) երիզ։ Բրիտոսի պաշտօնեայ, համեստ ամերիկացի պաստոր Հաննիբալ Գուդվինն է դա։

Գուդվինը երկար տարիներ Նիւ-Ջերսի նահանգի Նիւ-Եօրկ քաղաքի աղօթատան աւագերէցն էր։ Համարեա թէ իր կեանքի երկրորդ կէսը նա նուիրել է հետախուզմանց և կատարելագործման իր գիւտի։

Յաճախ նա ուղղակի իր աշխատանոցից (Лабораторія), քիմիական փորձերից կեղտոտուած ձեռքերով ուղեւորւում էր ամբիոն բարձրանալու։

Ապրեց և մեռաւ ամենահամեստ նիւթականով, համարեա թէ աղքատ, և կեանքի վերջում տեսաւ վշտահար, որ իր նշանաւոր գիւտի իրաւունքը ժխտում էին։ Միայն սակաւ ինչ առաջ «Ֆաստման Կոդակ և ընկ.» բաժնետիրական ընկերութիւնը հսկայական գումարով, որ վճարում է 60 տոկոս շահամաս, ճանաչեց Գուդվինի հնարի առաջնութիւնը և սկսեց տալ վայելուչ գումար հնարչի այրուն, հոգեորդուն և հոգեզաւակի՝

Բնորոշ է, որ Գուդվինը մղուել է դէպի այս հնարը իր տո երեխաները տածած սիրուց։ Նա զբաղւում էր լուսանկարչութեան փորձերով՝ կիրակնօրեայ դպրոցի աշակերտներին ամենալաւ կերպով ցոյց տալու Ս. Գրքի կեանքից պատկերներ և այն աստիճան հրապուրուել է այդ աշխատանքով, որ նուիրել է պաշտօնական պարտականութիւնից ազատ ժամերը։ Շատ անգամ նա իր աշխատանոցում նստում էր մինչև արշալոյս, իսկ նորա ծխականներից մի քանիսը դատապարտում էին նրան լուրեր տարածելով, իբրև թէ նա աշխատում է մի դժոխային մեքենայ հնարելու։ Ոչոքի մտքովն էլ չէր անցնում, որ մի համեստ գաւառական քահանայի վիճակուած էր յեղափոխել լուսանկարչութեան արուեստը։

Մ ա մ ո ւ լ

Բաթումում տեղի ունեցած քստմնելի դէպքի առթիւ «Հորիզոնը» գրում է.

«Բանիցս մեր ականջին է հասել, որ պատասխանատու պաշտօններ ստանձնած մի կարգի մարդիկ այս ու այն մութ անկիւնում առիթը ձեռքից բաց չեն թողնում ցեխ շպրտելու հայ ժողովրդի հասցէին։ Այսպիսի տգեղ վերաբերմունքի մասին լուրերը յաճախ ենք ստանում մանաւանդ նոր գրաւուած վայրերից։ Բայց որ հայատեաց հայհոյիչների անպատկառութիւնն այն աստիճանին հասնի, որ նրանք հրապարակօրէն, պաշտօնական գործի միջոցին, համարձակուեն ասել «вы армяне всѣ подлецы и мошенники» այդ մենք երեւակայել անգամ չէինք կարող...»

Ապա թերթը շարունակում է.

«Մենք շատ լաւ գիտենք, որ հայ ժողովուրդը այնքան բարձր է կանգնած, որ Սուսլովների անմաքուր ձեռները նրան հասնել և բծաւորել չեն կարող. բայց և այնպէս մենք միանգամայն անհանդուրժելի ենք համարում, որ այն ժամանակ, երբ այդ ժողովուրդը ուղղակի արնաքամ է լինում պատերազմի դաշտում և հսկայական զոհեր տալիս թիկունքում, որևէ մէկը նրա հասցէին այնպիսի լկիրշ խօսքեր ասի և այնուամենայնիւ անպատիժ մնայ։ Ապա թերթը պահանջում է, որ Բաթումի դէպքը խարանուի, որովհետև այդ եզակի երեւոյթ չէ, այլ այդ «Սուսլովական» մտայնութեան արտայայտութիւն։

«Մշակ»ը գրում է.

«Այն ժամանակ, երբ հայրենիքի բոլոր ազգութիւնների և ցեղերի քաջ զաւակները կողք-կողքի տուած միասին իրանց արիւնն են թափում հայրենիքի համար, առանց հարցնելու թէ ով ո՞ր ազգութեան է պատկանում, երբ նրանք՝ և ռուս, և հայ, և վրացի զինուորականները ապրում են ռազմաճակատի վրայ իբրև եղբայրներ, թիկունքում գտնւում է այդ զօրքի մի ներկայացուցիչ, որ նախատում է վիրաւորական կերպով այդ ազգութիւններից մէկի անունն կրողին և ընդհանրացնում վիրաւորանքն ամբողջ մի ազգի հասցէին։ Այդ ճշմարիտ հայրենասէրի գործ չէ։ Եթէ հայ Մնդոյեանը նոյնիսկ յանցաւոր լինէր, եթէ նա չը կամենար կատարել զինուորականի օրինաւոր պահանջը, եթէ նա խարեբայ լինէր, այդտեղ յանցաւոր կը լինէր միայն մի հայը՝ Մնդոյեանը, այլ ոչ բոլոր հայերը։ Միթէ այս պարզ, տարրական ճշմարտութիւնը փոխ-գնդապետ Սուսլովն և նման մարդիկ չեն կարողանում ըմբռնել»։

Այդ տխուր դէպքի առթիւ Բագուի «Արև»ը աւելացնում է.

«Բաթումի քաղաքային իրաւասու Մնդոյեանի վրայ կատարուել է մի կոպիտ և անդուգական յարձակում։ Զօրքի պէտքերի համար կամենում են գրաւել հայ ազգի իրաւասուի բնակարանը։ Այդ գործողութեան ժամանակ փոխ-գնդապետ Սուսլովը յոխձակում է գործում քաղաքային դումայի անդամի վրայ. նա անար-

գում է նրան, կոպիտ կերպով հայհոյում և վերջն էլ թոյլ է տալիս իրեն ապտակել նրան։

«Եւ ինչ որ աւելի անհանդուրժելի է, ինչ որ խորապէս ծանր է ազդում բանական մարդու վրայ, այն է, որ փոխ-գնդապետը հայհոյում է նաև իրաւասու Մնդոյեանի ազգութիւնը»։

Խմբագիր՝ ՍԱՄՍՈՆ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆՑ

Հրատարակիչ՝ Կ. Հ. Բ. ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

Յայտարարութիւններ

Տպարան «ՊՐՕԳՐԷՍ», Լ. Մ. Պօղոսեանի Типографія „Прогрессъ", Лорисъ-Меликовск. 1. Дозволено военной ценз.

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ № 49

„ՀԱՄԲԱՒԱԲԵՐ"-Ի

ԱՆՈՒԱՆԱՑՈՒՑԱԿ ՓԱԽՍՏԱԿԱՆ ՈՐԲ ԵՐԵԽԱՆԵՐԻ

Մոսկուայի հայկական կոմիտէի Աշտարակի որբանոցների որբերի անուանացուցակը

14-ին Մայիսի 1916 թ.

№№	ԱԶԳԱՆՈՒՆ ԵՒ ԱՆՈՒՆ	Ծննդավայրը	Տարիքը	Ծնողք ունի՞	Ծնողների տեղը	Որբանոց	ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ
1	Բոողանճեան Պարգեւուհի	Վան-Այգեստան	9	մայր	Աշտարակ	1	
2	» Վանանուշ	» »	6	»	"	»	
3	Շաքարեան Աստղիկ	" »	14	—		4	Քոյրերն՝ Աշտարակ
4	» Սուրէն	» ›	13	—		2	› »
5	Դուլթեան Անդրանիկ	" »	9	հայր	Կորած	1	
6	Միքայէլեան Սիրանուշ	" »	13	—		2	Քոյրն՝ Աշտարակ
7	Խաչատրեան Սիրվարդ	» »	12	—		2	Եղբայր՝ Աշտարակ
8	» Նուարդ	» »	5	—		3	» »
9	Միւջէֆէրջեան Կարապետ	» »	8	—		4	Եղբայրներ »
10	» Քարմիլէ	» »	7	—		4	
11	Խսիրեան Անուշիկ	» »	14	մայր	Աշտարակ	2	
12	Յարութիւնեան Յովհաննէս	› »	10	—		2	
13	Պողպատեան Երուանդ	" »	7	մայր	Աշտարակ	4	
14	Քանքանեան Թոնիկ	» »	4	»	"	2	
15	Ճելկեան Արաքսի	» »	9	մայր	"	4	Հայրը՝ Վան
16	Մանուկեան Վարսենիկ	» »	12			4	
17	» Ատրինէ	» »	10			"	
18	Ատոմադայեան Վարդան	" »	10	հայր	Վան	»	
19	Գրիգորեան Հռիփսիմէ	» »	10	մայր	Երեւան	›	Եղբայրներ՝ Երեւան
20	» Արմենուհի	» »	8	"	»	»	» »
21	Բարսեղեան Արաքսի	» »	9	—		2	Եղբայրն՝ Աշտ-ակ
22	Իսաջանեան Տիգրան	» »	7	—		2	Մայրն՝ »
23	Դանկովեան Աղասի	» "	10	հայր	Պոլիս	4	» »
24	» Ռոզա	» »	6	»	›	»	
25	Խաչատուրեան Վարդէն	" »	14	»	»	2	
26	» Վարազդատ	» »	12	»	"	2	
27	Փանոսեան Սիրանուշ	" »	13	մայր	Թիֆլիս	2	
28	» Սիրարփի	› "	8	›	»	3	
29	Սարգսեան Աւետիս	» «	13	մայր	Աշտարակ	2	
30	» Գալուստ	» »	9	«	» »	2	
31	Յակոբեան Արաքսի	» »	13	—		»	
32	Ալէքսանեան Լիւսի	. »	13	—		»	Քոյրն՝ Աշտարակ
33	Յովհաննիսեան Գենովաբէ	» »	12	—		»	Եղ. քոյր Իւդովկա
34	› Հայրիկ	» »	14	հայր	Ամերիկա	1	
35	Մամբրէեան Նարդուհի	" »	4	?	Անյայտ	3	
36	Պետրոսեան Մոսօ	» »	5	—		»	
37	Այգիկեան Գոհարիկ	» "	4	հայր	Կամաւոր	»	
38	Սերոբեան Վահան	› Քաղաքամէջ	14	հայր	Բագու	2	
39	« Տիգրանուհի	" »	6	›	"	»	
40	Մկրտչեան Աղաւնի	» »	15	»	Վան	4	Մայրն՝ Երեւան
41	Յովհաննիսեան Արծրուն	› »	10	—		2	
42	» Յուդիթ	» »	9	—		»	
43	Մովսէսեան Նշան	» Աղգա	8	մայր	Երեւան	3	
44	Յովհաննիսեան Գրաբիոն	» Շահպաղի	14	հայր	Էջմիածին	2	
45	» Երուանդ	» "	8	"	»	3	
46	» Ասանէթ	» ›	6	"	›	»	

47	Մարգարեան Դաւիթ	Վան-Շանպաղի	14	—		2	
48	» Խաչատուր	» "	12	—		»	
49	Աւետիսեան Սաթենիկ	" Աւանց	13	—		1	Ազգականներ ունի
50	Պետրոսեան Վարդանուշ	» Լէզկ	13	մայր	Գերուած	4	
51	Ալլահվերդեան Աղաւնի	» Կենդանանց	14	—		1	
52	Մանուկեան Մարգարիտ	» »	18	—		4	
53	Գրիգորեան Աղնիւ	» Շուշանց	11	մայր	Էջմիածին	"	
54	» Նունիկ	» »	7	"	"	»	
55	Պետրոսեան Աղաւարտ	" Լամդկերտ	9	հայր	Տաճ. բան.	3	
56	Խաչատուրեան Վազգէն	» Դարման գ.	12	"	Գերի Ռուս.	2	
57	Մկրտչեան Խաչատուր	» » »	12	»	Երկիր	"	
58	» Զարուհի	» » »	10	»	"	"	
59	Մարկոսեան Եսայի	Վան Արճշատ	12	մայր	Երկիր	4	
60	Սիմէօնեան Եւգինէ	" Պողանց	7	?		»	
61	Մուրադեան Մարիամ	» »	11	—		»	
62	» Արամ	» »	6	—		"	
63	Մկրտչեան Արմենուհի	» »	10	—		3	
64	Սահփանեան Նոյեմզար	» »	9	—		1	
65	Մովսէսեան Թովմաս	" Մարմետ	9	—		2	
66	Ոնդոյեան Սանամ	» Կիլաշէն	5	—		3	
67	Տէր-Յովհաննիսեան Յովհաննէս	» Խաւենց գիւղ	13	հայր	Վան	4	
68	Կարապետեան Ներսէս	» Ալիւր	11	—		4	Հօրեղբայր՝ Ամեր.
69	Համբարձումեան Արմենակ	» Սոսրաթ	6	—		3	
70	Գասպարեան Զմրուխտ	» »	13	հայր	Վան	2	
71	» Ղազար	» Ջանիկ	14	—		4	
72	Սարգսեան Իսոր	» »	12	—		"	Ազգականներ
73	Մխոյեան Մաքրուհի	» »	8	հայր	Օսմ. բան.	3	
74	» Արշալոյս	» »	4	»	"	»	
75	Միքայէլեան Գառնիկ	» Գործոթ	10	—		»	
76	Մկոյեան Սիրուշ	» Ս. Թադոս	7	—		»	
77	Միքայէլեան Խուսո	» Բերկրի	10	մայր	Կորած	4	
78	Սեդրաքեան Մարգար	» Խառակոնիս	12	—		»	
79	Աւետեան Մեսրոպ	» »	4	—		3	Ազգակ. Աշտարակ
80	Սաֆարեան Ազատ	» »	12	մայր	Անյայտ	4	
81	Յովհաննիսեան Վարսենիկ	» Մանդան	14	հայր	Օսմ. բան.	»	
82	Գրիգորեան Դաշնակ	» Բազալիկ	6	—		3	
83	Արշակեան Վարսենիկ	» Հասփշատ	6	—		3	
84	Մկրտչեան Աւետիս	» Անգղ	10	—		"	Ազգական. անյայտ
85	Մովսէսեան Օղիկ	" »	9	—		3	
86	Ոսկանեան Պետրոս	» »	2	հայր	Ամերիկա	2	Մայր՝ անյայտ
87	Բաղդասարեան Շուշանիկ	» »	12	—		1	Հօրեղբայր Իգդիր
88	Ղազարեան Միսաք	» »	14	—		2	
89	Յակոբեան Մաքրուհի	» Մաշտակ	15	—		2	Հօրեղբայր՝ Պոլիս
90	Խաչատուրեան Նազլու	» Մարկս	13	—		4	
91	Խաչատուրեան Հոփսիմէ	» »	8	—		3	
92	Մուսոյեան Աղնիւ	» Նոր-գիւղ	15	մայր	Կորած	3	
93	Յարութիւնեան Յակոբ	" »	10	ունի	»	1	
94	Փոխանեան Դաւիթ	» Կեմ	12	հայր	Երևան	2	
95	» Շողօ	» "	10	"	»	4	
96	Պետրոսեան Վարսենիկ	» Գըզըլդաշ	10	"	Օսմ. բան.	»	Մայր՝ էջմիածին
97	Մխոյեան Բաղդասար	» Բէլու	8	—		3	
98	Յովակիմեան Մարիամ	» Մոկս.(Շատ.)	13	մայր	Կորած	2	
99	Աւիկեան Հոփսիմէ	» Թաղ.(Շատ.)	16	—		3	Հօրեղբայր՝ էջմ.
100	« Պարգև	» » »	9	—		"	" "
101	» Վարսենիկ	» » "	6	—		»	" "
102	Յովհաննիսեան Արշակ	» » "	16	—		4	
103	Գարեգինեան Բերսաբէ	" "	10	հայր	Աշտարակ	"	
104	Յովհաննիսեան Գիւլնազ	» Փէսանդաշտ	13	—		1	
105	Գասպարեան Մարգար	" Փիրպատալան	8	—		3	
106	Դաւթեան Սերոբ	" Նարեկ	12	ունի	Գանձակ	2	

107	Գրիգորեան Առաքել	Վան Նոր-գիւղ	9	հայր	Աշտարակ	4	
108	Գրիգորեան Միքայէլ	» Արանց	10	»	Անյայտ	3	
109	Խաչատուրեան Յարութիւն	» Մչկանց	11	—		4	Եղբայր՝ Վան
110	Մանուկեան Եղիազար	» Մչկանց	11	մայր	Աշտարակ	4	
111	Ղազարեան Մաքրուհի	» »	14	—		"	
112	» Արամ	» »	9	—		3	
113	Պետրոսեան Սեդրաք	" Խորտանց	5	հայր	Թիֆլիս	"	
114	Գալուստեան Արշաւիր	» Զկոր	11	մայր	Աշտարակ	2	
115	Մկոյեան Հայրիկ	» Բաղ(Բաշգ.)	10	»	Անյայտ	1	
116	Համբարձումեան Հայաստան	" Արճէշ	11	—		4	Հօրեղբայր՝ Էջմ.
117	Միքայէլեան Արփենիկ	» Աղորաւ	10	հայր	Անյայտ	3	
118	» Սաթենիկ	» "	7	»	»	"	
119	Թորոսեան Եղիսաբեթ	" Բերդ	9	—		4	
120	Կարապետեան Վարդգէս	Հասփնակ(Արճ.)	10	մայր	Էջմիածին	1	
121	Կարապետեան Ալմաստ	» Հասփնակ	11	—	«	"	
122	» Էթօ	» "	9	—	"	"	
123	Երանոսեան Միքայէլ	»	11	—		1	
124	Միքայէլեան Ջէյրան	» Արճէշ	15	—		3	Հօրեղբայր՝ Երևան
125	» Պօղոս	" »	8	—		"	
126	Ղազարեան Զարուհի	" Բերդ(Արճէշ)	13	—		4	Հօրեղբայր՝ Աշտ.
127	Կնեազեան Սերոբ	» Բերգակս »	12	հայր	Օսմ. բան.	1	
128	» Ջիւան	» » »	6	»	" »	"	
129	Յարութիւնեան Կարապետ	"Ներքին-Սփ.	12	ունի	Օշական	4	
130	Տէր-Մկրտչեան Հրանուշ	» Արճէշ	13	—		2	Բնիկ զալաարցի
131	" Վարդանուշ	" "	8	—	"	»	"
132	Գրիգորեան Աղնիւ	" Ջէվէ (Ալջ.)	14	—		1	
133	Գէորգեան Մուշեղ	"Ներքին-Սփ.	12	հայր	Օշական	4	
134	Սաֆարեան Գրիգոր	» Սոնջկուս	12	»	Անյայտ	»	
135	Խուրշուդեան Իգիթ	Բիթլիս,Գասո(Խիզ.)	16	"	Օսմ. բան.	"	Մայրն՝ գերուած
136	Մարգարեան Ազատ	,, Ծղակ	11	"	Էջմիածին	2	
137	Մանուկեան Փիրոզ	,, ,,	10	»	Բաթում	4	
138	Կարապետեան Մաքրուհի	,, ,,	10	—		1	
139	Յարութիւնեան Բզօ	,, Թեղուտ	8	մայր	Կարած	3	
140	Մարգարեան Արմենակ	,, Հերանք	12	—		2	
141	Բաղդասարեան Աղնիւ	,, Ախլաթ	10	—		2	Եղբայրն՝ Էջմիած.
142	Մանուկեան Զարուհի	,, Ծղակ	14	—		1	
143	Յովհաննիսեան Սիմէօն	,, Տափավանք	10	մայր	Գերուած	3	
144	Յակոբեան Մարիամ	,, ,,	15	—			
145	» Բաղէ	,, Ծաղկէ	13	—		2	
146	Հոլոյեան Գրիգոր	» Մալաքանդ	16	մայր	Աշտարակ	1	
147	" Զարդար	» "	14	»	»	"	
148	Մերզին	» »	5	»	"	"	
149	Զօզօ	" »	4	»	"	»	
150	Մանուկեան Մարգարիտ	" Փրխուս	13	հայր	Օսմ. բանակ	"	
151	" Սողօ	» "	9	»	»	.	
152	Մարգարեան Ջանօ	» »	13	—		"	
153	. Բայազ	» "	9	—		"	
154	» Հմայեակ	» »	8	—		"	
155	Մուշեղեան Ռուբէն	Բիթլիս-Փրխուս	9	—		2	
156	» Կատիֆ	» "	7	—		2	
157	Մկրտչեան Սոկրատ	» "	13	հայր	Օսմ. բանակ	1	Հօրեղբայր
158	» Մարգարիտ	» "	9	»	"	1	"
159	Խաչատրեան Աղնիւ	» "	14	մայր	Աշտարակ	"	
160	Սեդրաքեան Միսաք	» "	16	—		»	
161	» Լևոն	» "	11	—		"	
162	. Աղաւնի	» »	7	—		"	
163	Վարդանեան Զմրուխտ	» "	10	մայր	Երկիրդ	"	
164	» Անթառամ	« »	9	»	Հիւան	"	
165	» Միսաք	" "	7	»	»	"	
166	Սեդրաքեան Բայազ	» »	11	հայր	Անյայտ	3	

167	Սաֆարեան Գրիգոր	Բիթլիս-Փրխուս	13	—		4	
168	» Միսաք	» "	11	—		,,	
169	" Մերուին	" "	9	—		4	
170	" Մելիք	" "	7	—		,,	
171	Յարութիւնեան Մեսրոպ	" "	12	—		1	
172	Սէթոյեան Դաւիթ	" "	8	—		4	
173	Մարոյեան Սամսոն	" "	9	հայր	Սարիղամիշ	4	
174	" Եղնար	" "	7	,,	,,	,,	
175	Եղիազարեան Զինէ	" "	14	մայր	Կարս	1	Կոյր
176	Պետրոսեան Սիրանոյշ	" "	6	հայր	Օսմ. բան.	,,	
177	Մաթոյեան Փարիշ	" "	10	,,	Կորած		
178	Մանթաշեան Ալեքսան	" Գեարոլ	10	մայր	Աշտարակ	4	
179	Զաքարեան Սաթենիկ	" "	12	մայր	Բիւրական	,,	
180	Բարսեղեան Ֆինջօ	" "	9	—		,,	
181	Սիմոնեան Զիչօ	" »	14	—		,,	
182	" Նուարդ	" "	12	—		,,	
183	" Գիւլնազ	" "	7	—		,,	
184	Նազարեան Ռուբէն	" "	12	մայր	Բիւրական	4	
185	" Ալմաստ	" "	11	,,	,,	,,	
186	Բաղդասարեան Կարապետ	" "	12	հայր	Երկիր	4	Մայրը՝ գերուած
187	Սերոբեան Աստուածատուր	" "	12	մայր	Բիւրական	4	
188	Մխոյեան Բերսաբէ	" "	9	—		,,	
189	Կարապետեան Գիւլնազ	" Լիզ	10	—		4	
190	Ցակոբեան Մուշեղ	" "	11	մայր	Կորած	1	
191	Միքեան Տամաթիա	" "	6	—		3	
192	Զաքարեան Սուվար	" Կոփ	10	մայր	Աշտարակ	2	
193	Զաքարեան Եղօ	" «	8	,,	,,	,,	
194	Բաղդասարեան Յովսէփ	" Ռոնջոր	13	հայր	Ապարան	2	Եղայրներ՝ Թիֆլիս
195	Աւտալեան Սանամ	Մանազկերտ-Բերդ	14	—		1	Հօրեղբայրներ
196	" Խաչատուր	,, ,,	9	—		,,	,,
197	" Սաչլի	,, ,,	7	—		,,	,,
198	» Պօղոս	» "	6	—		,,	,,
199	Արմենակեան Միսաք	Մուշ Վարդենիս	11	—		2	,,
200	Մկրտչեան Մուրադ	» "	13	—		,,	,,
201	Աբրահամեան Շմաւոն	» "	7	—		3	
202	Մարտիրոսեան Վահան	» "	13	—		2	
203	Մուրադեան Արամ	» Առնիստ	12	—		1	Քեռի ?
204	Յովհաննիսեան Ֆարհատ	» "	7	հայր	Աշտարակ	,,	
205	" Պարգեւուհի	» Դրմետ	10	մայր	Էջմիածին	3	
206	Ասոյեան Աբրահամ	» Արտոնք	12	—		2	
207	Խաչատուրեան Մաքրուհի	» Խարց	12	—		2	
208	Եղիազարեան Անուշաւան	Մուշ	12	—		1	
209	Մուրադեան Սֆիոն	» Խուլիկ	15	—		4	Հօրեղբայր
210	" Լեոն	» "	12	—		,,	,,
211	,, Թագուհի	» "	10	—		,,	,,
212	,, Ջհանգաս	» "	8	—		,,	,,
213	,, Արփիար	» "	6	—		,,	,,
214	,, Ֆինջօ	» »	8	մայր	Կորած	,,	Հայր՝ Օսմ. բանակ
215	Բարխոյեան Ենովք	» »	11	—		,,	
216	Ցակոբեան Առաքել	Մանազկերտ-Տօլ	10	—		,,	
217	Սիւքիասեան Ցակոբ	Ալաշկերտ Ջեթ.	9	մայր	Աշտարակ	3	
218	Պետրոսեան Դերենիկ	Բերդ	7	—		,,	Եղբայր՝ Ղարաքլիսէ
219	Ղարիբջեան Արաքսի	" » Բերդ	15	մայր	Թիֆլիս	4	
220	Խաչոյեան Արամ	» Եօնջալու	11	,,	Կարս	,,	
221	Թադէոսեան Սրաբիոն	» Բերդ	13	հայր	Օսմ. բան.	,,	
222	Ծաղիկ	?	4	—		3	Զգիտէ
223	Մկոյեան Մաքրուհի	?	6	—		3	,,
224	Մելքոնեան Զօզա	?	7	—		3	,,